

CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA DEVLET İLE VATANDAŞ ARASINDA BİR İLETİŞİM ARACI OLARAK HUTBELER

Murat KILIÇ*

Öz

Cuma Namazlarının kaidelerinden biri olan hutbeler sadece dini bir metin değil aynı zamanda toplumu pek çok konuda bilgilendirmeyi ve aydınlatmayı amaçlayan birer araçtır. Cumhuriyetin ilk yıllarında da hutbelerin bu özelliğine sıkça başvurulmuştur. Bunun için ilk olarak Osmanlı döneminde Arapça okunan hutbeler, Türkçeleştirilerek anlaşılır hale getirilmiştir. Türkçeleştirilmenin yanı sıra merkezileştirilen hutbeler, devlet tarafından kontrol altına alınmıştır. Siyasal, toplumsal, iktisadi ve askeri pek çok sahada devlet, vatandaşlara hutbeler vasıtası ile ulaşmıştır. Bu yolla hutbeler, toplumun bilgilendirilmesi, yönlendirilmesi ve istenilen yönde şekillendirilmesinde çok önemli bir pay sahibi ve araç olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hutbe, Türkçe Hutbe, Hutbe Kitapları.

KHUTBAHS AS A COMMUNICATION VEHICLE BETWEEN THE STATE AND THE CITIZENS IN THE FIRST YEARS OF TURKISH REPUBLIC

Abstract

Khutbah, one of the basics of Friday prayers, is not only a religious text, but also a tool that aims to inform and illuminate society in many ways. In the first years of Republic, this feature of Khutbah was frequently used too. For this, firstly, the khutbahs read in Arabic language in the Ottoman period, were made to be understood by translating into Turkish. Besides, making Turkish, the centralized khutbahs, were controlled by the state. The state reached the citizens in political, social, economic and military areas through the khutbahs. In this way, khutbahs became a very important shareholder and tool in informing, leading and shaping the society in a desired direction.

Keywords: Khutbah, Turkish Khutbah, Khutbah Books.

* Yrd. Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.
(muratkilic@nevsehir.edu.tr).

Giriş

Her büyük değişimde olduğu gibi 1923'te kurulan Cumhuriyet de yeni bir siyasal, toplumsal ve iktisadi sistem iddiasına sahiptir. Söz konusu iddia, yenin inşasını olduğu kadar, eskinin dönüştürülmesini yahut iyileştirilmesini de kapsayan bir iradede kaynaklanır. Ancak burada halledilmesi gereken en önemli meselelerden biri, bu iradenin genelleştirilmesi ve tabana yayılmasıdır. Başka bir ifadeyle değişimin esaslarının, değişimin en önemli muhatabı olan vatandaş ile paylaşılmasıdır. Cumhuriyetin ilk yıllarında da okullar, halkevleri, köy odaları ve askerlik gibi kurumlar ve mekânlarda verilen eğitim, devletin bu paylaşımı gerçekleştirmesini sağlayan en önemli araçtır. Ancak en az bunlar kadar etkili başka bir mekân ve araç da camiler ve camilerde okunan hutbelerdir. Camiler vatandaşların cem olduğu; dolayısıyla onlara toplu olarak en kestirme yoldan ulaşılabilecek bir mekân olarak karşımıza çıkmaktadır. Üstelik okul ve askerlik gibi kısıtlı bir sürede ve sadece belirli bir yaşa hitap etmediği için çok daha geniş bir kitleye ulaşma imkânına sahiptir. Dahası dinin toplum üzerindeki etkisi ve kitleleri mobilize etme gücü dikkate alındığında çoğu zaman okul ve askerlikten çok daha etkili olduğu dahi iddia edilebilir. Nitekim yeni Cumhuriyet de İslam dini açısından son derece önemli olan Cuma namazında okunan hutbelerin etkisini göz ardı etmemiş ve hutbeleri vatandaşa ulaşabileceği bir iletişim aracı olarak kullanmıştır. Vatandaşların dimağlarına giden bu kestirme yol ile pek çok hususta mesajlarını tabana pratik bir şekilde aktarma şansına sahip olmuştur. Bu kapsamda gerek yeni rejimin temel ilkeleri ve egemenlik hakları; gerekse o günün iktisadi, askeri, toplumsal meseleleri hutbelere konu olmuştur. Ancak burada dikkat çeken noktalardan biri de hutbelerin bizzat devlet tarafından hazırlanarak merkezleştirilmesi ve standardize edilmesidir. Yani, hutbeleri araç olarak kullanan devlet, aynı aracın başkaları tarafından kullanılmasını da engelleme yoluna gitmiştir.

Bu çalışma da Cumhuriyetin ilk yıllarında hutbelerin Türkçeleştirilmesi ve merkezleştirilme sürecini, İslam dini yahut laiklik ilkesi açısından değerlendirmeyi değil; yeni kurulan bir devletin dini bir unsur olan hutbelerin gücünden nasıl faydalandığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda da çalışmada önce Cumhuriyet öncesi hutbelerin durumu ve işlevi; daha sonra da Cumhuriyet döneminde hutbelerin merkezleştirilmesi ve Türkçeleştirilmesi süreci ele alınacaktır. En son olarak ise merkezleştiren hutbelerin muhtevası ve hangi konularla ilgili olduğuna dair bir sınıflandırma yapılacaktır.

1. Cumhuriyet Öncesi Dönemde Hutbeler

Hutbe, kelime olarak bir topluluk karşısında yapılan konuşma manasına gelmektedir. Bununla birlikte çoğunlukla kullanıldığı İslami literatür içerisinde hutbe, başta Cuma ve Bayram namazları olmak üzere bazı ibadetler sırasında

yapılan, vaaz ve nasihat içeren konuşma demektir. Kökeni Cahiliye Dönemi Arap toplumlarındaki konuşma sanatına kadar giden hutbe, İslamiyet dönemi ile birlikte sosyal ve edebi hayatın bir parçası olarak varlığını sürdürmüştür. Ancak esas işlevine ve muhtevasına Hz Muhammed döneminde kavuşmuştur. Bu dönemde, Cuma ve Bayram namazlarının tamamlayıcı unsuru ve şartlarından biri haline gelmiştir. Hz. Muhammed sonrasında ise hutbeler siyasi bir işlev üstlenerek egemenlik sembolü olarak da kullanılmaya başlanmıştır. Hz. Ebubekir, halife seçildiğinde izleyeceği siyasetin esaslarını açıklayan bir hutbe vermiş; diğer üç halife de bu geleneği sürdürmüştür. Hz. Ali döneminde ise ilk kez Basra valisi Abdullah b. Abbas tarafından Hz. Ali adına hutbe okunmuş, adının hutbede okunması onun hilafetinin alameti sayılmıştır. Abbasi devri boyunca da hutbelerde halifenin adının anılması ve kendisine dua edilmesi, hilafetin ve egemenliğin sembolü olmuştur¹. Bu durum, Abbasilerden sonra da devam etmiş ve hutbe, zaman içerisinde İslam devlet geleneğinde bir egemenlik alameti olarak yerini almıştır. Nitekim pek çok Türk İslam devleti gibi Osmanlı Devleti de bu uygulamadan azade değildir. Kuruluş sürecinden itibaren hutbe, bir egemenlik alameti olarak görülmüş ve hatta 1876'da Anayasaya da dâhil edilmiştir. Kanun-ı Esasinin 7. maddesinde Padişahın yetki ve görevleri sıralanırken adına hutbe okutması, bir egemenlik hakkı olarak anayasada yerini almıştır².

Abbasilerden Osmanlı'ya kadar devam eden sadece hutbenin siyasal işlevi değildir. Aynı zamanda hutbenin şekli/usulü de Abbasiler dönemindeki şeklini muhafaza etmiştir. Hutbeler, hatiplerce sanatkârane bir şekilde oluşturulan Arapça tekerlemeler ve kafiyeli sözlerden oluşmaktadır. Önemli olan muhteva değil şekildir. Abbasilerden farklı olarak Osmanlılarda sadece hutbede okunan hadisler, her hafta değiştirilmektedir. Ancak her halükarda hutbelerin anlaşılması problemi mevcuttur. Osmanlı coğrafyasında Arapça bilen bilmeyen ayrımı yapılmadan hutbeler Arapça okunmuştur. Hutbelerdeki belagatin etkileyiciliği, bunların büyük bir huşu içerisinde dinlenilmesine vesile olsa da hutbenin genellikle anlaşılması mümkün olmamıştır. Dolayısıyla da hutbenin içeriğinin dini mi siyasi mi olduğunun ya da ne tür bir araç olarak kullanıldığının bir önemi yoktur³.

Öyle ki hutbenin anlaşılması ya da daha doğru bir ifadeyle isteyenlere anlama imkânı tanınması için Kürsü Şeyhliği adında bir görev ihdas edilmiştir. Kürsü şeyhleri, ilk olarak Eyüp Camiine daha sonra da Sultan Selim, Fatih

1 Mustafa Bakır, "Hutbe", *İslam Ansiklopedisi*, C.18, s.425-426.

2 *Düstur*, Birinci Tertip, Cilt 4, s.4. 7. Madde: *Vükelânın azil ve nasbı ve rütme menasıp tevcihli ve nişan itası ve eyalâtı mümtazenin şeraiti imtiyazlerine tevfikân icrayı tevcihatı ve meskûkat darbu ve hutbelerde nâmının zikri ve düveli ecnebiye ile muahedat akdi ve harb ve sulh ilâm ve kuvvei berriye ve bahriyenin kumandası ve harekâtı askeriye ve ahkâmı şeriye ve kanuniyenin icrası ve devairi idarenin muamelâtına müteallik nizamnamelerin tanzimi ve mücazaatı kanuniyenin tahfifi ve affı ve Meclisi Umuminin akt ve tatili ve ledeliktiza Heyeti Mebusanın azası yeniden intihap olunmak şartile feshi hukuku mukaddesei Padişahi cümlesindedir.*

3 Recai Doğan, "Cumhuriyet Öncesi Dönemde Yaygın Din Eğitimi Açısından Hutbeler", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.39, S.1, s.499.

Bayezid, Süleymaniye, Sultan Ahmet, Ayasofya camilerine tayin edilmişlerdir. Cuma vaizi de denilen ve 1726-27'de Selatin Şeyhliği şeklinde değiştirilen Kürsü Şeyhleri, zaman içerisinde İstanbul'daki diğer bazı camilere de tayin edildikleri gibi vilayet ve sancak merkezlerinde de görevlendirilmişlerdir. Bunların en önemli görevleri, Cuma namazında hatip tarafından Arapça olarak okunan hutbeyi namazın ardından cemaate izah etmektir. Fakat bu uygulama, sıkı bir şekilde hayata geçilmemiş ve ancak az sayıda Müslümanın istifadesine imkân veren kısmi bir çözüm olarak kalmıştır. Aslında tek başına bu makamın kurulması dahi hutbelerin anlaşılabilirliği ile ilgili bir sorun olduğunun kabul edildiğini göstermektedir. Her ne kadar -yüksek ihtimalle- alışkanlıklar, Arapçaya atfedilen kutsiyet ve bunların halk nezdindeki önemi nedeniyle bu sahada adım atılması güç gözüktü de 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hutbelerin dili ve muhtevası sorgulanmaya başlanmıştır. Özellikle İkinci Meşrutiyet döneminde hutbeler konusu, ülke gündeminde yer tutmuştur. Bu dönemde hutbelerin muhteva ve dil açısından, Müslümanlar için daha verimli hale getirilmesi üzerinde durulmuştur. İster Türkçe ve isterse Arapça olsun hutbelerin okunduğu dönemin şartlarına ve cemaatin ihtiyaçlarına cevap verir hale getirilmesi için yeniden düzenlenmesi lüzumuna kimsenin itirazı bulunmamaktadır. Bu çerçevede hutbe muhtevalarının düzenlenmesi konusunda herkes müttefiktir. Bununla birlikte bir taraftan da Arapça hutbe kitapları neşredilmeye devam edilmiştir⁴.

2. Cumhuriyet Döneminde Hutbelerin Türkçeleşmesi ve Merkezileşmesi

Hutbelerin işlevi, şekli ve muhtevası ile ilgili nihai düzenlemeler, Cumhuriyetin ilk yıllarında yapılmıştır. Bu düzenlemelerden hemen önce hutbe meselesi, daha Milli Mücadele devam ederken de zaman zaman gündeme gelmiştir. TBMM'de 1 Mart 1922'deki açılış oturumunda yaptığı konuşmada Mustafa Kemal, hutbe mevzuunu gündeme getirmiştir. Konuşmasında camileri, minberleri halkın ruhanî, ahlâkî gıdalarının menbaası olarak nitelemiş ve hutbelerin halkı bilgilendirebilmesi için içeriklerinin aydınlatıcı, dilinin anlaşılır olmasının Şerriye Vekâleti tarafından sağlanması gerektiğine işaret etmiştir⁵.

Yaklaşık bir sene sonra 7 Şubat 1923'te ise bu kez Balıkesir Paşa Camiinde halka hitabında hutbelerden bahsetmiştir. Halkın sorduğu soruları cevaplandırdığı sırada hutbeler hakkındaki bir suale şu cevabı vermiştir:

Hutbeler hakkında iradedilen sualden anlıyorum ki, bugünkü hutbelerin tarzı, milletimizin hissiyatı fikrîyesi ve lisanile ve ihtiyacatı medeniye ile mütenasip görülmemektedir. Efendiler, hutbe demek nâsa hitabetmek, yani söz söylemek demektir.

4 Nesimi Yazıcı, "Osmanlı Son döneminden Cumhuriyete Hutbelerimiz Üzerine Bazı Düşünceler", *Türkiye 1. İslam Düşüncesi Sempozyumu Tebliği*, İstanbul, 1996, ss.212-213.

5 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, Cilt 18, ss.8-9.

Hutbenin mânası budur. Hutbe denildiği zaman bundan bir takım mefhum ve mânalar istihraç edilmemelidir. Hutbeyi irat eden hatiptir. Yani söz söyleyen demektir. Biliyoruz ki, Hazreti peygamber zamanı saadetlerinde hutbeyi kendisi irat ederlerdi. Gerek peygamber efendimiz ve gerek Hulefayı Raşidin hutbelerini okuyacak olursanız görürsünüz ki, gerek peygamberin, gerek Hulefayı Raşidin söylediği şeyler o günün meseleleridir, o günün askerî, idarî, malî ve siyasi, içtimaî hususatıdır. Ümmeti islâmiye tekessür ve memaliki İslâmiye tevessüa başlayınca, Cenabi Peygamberin ve Hulefayı Raşidin hutbeyi her yerde bizzat kendilerinin irat etmelerine imkân kalmadığından halka söylemek istedikleri şeyleri iblâğa bir takım zevatı memur etmişlerdir. Bunlar herhalde en büyük rüesâ idi. Onlar camii şerifte ve meydanlarda ortaya çıkar, halkı tenvir ve irşat için ne söylemek lazımsa söylerlerdi. Bu tarzın devam edebilmesi için bir şart lâzımdı. O da milletin reisi olan zatın halka doğruyu söylemesi, halkı dinlemesi ve halkı aldatmaması! Halkı ahvali umumiyeden haberdar etmek son derecede haizi ehemmiyettir. Çünkü her şey açık söylendiği zaman halkın dimağı hali faaliyette bulunacak, iyi şeyleri yapacak ve milletin zararına olan şeyleri reddederek şunun veya bunun arkasından gitmeyecektir. Ancak millete ait olan işleri milletten gizli ettiler. Hutbelerin halkın anlayamayacağı bir lisanla olması ve onların da bugünkü icabat ve ihtiyaçlarımıza temas etmemesi, Halife ve Padişah namını taşıyan müstebitlerin arkasından köle gibi gitmeye mecbur etmek içindi. Hutbeden maksat ahalinin tenvir ve irşadıdır, başka şey değildir. Yüz, iki yüz, hatta bin sene evvelki hutbeleri okumak, insanları cehl ve gaflet içinde bırakmak demektir. Hutebanın herhalde nâsın kullandığı lisanla görüşmesi elzemdir. Geçen sene Millet Meclisinde irat ettiğim bir nutukta demiştim ki “minberler halkın dimağları, vicdanları için bir menbai feyiz, bir menbai nur olmuştur”. Böyle olabilmek için minberlerden aksedecek sözlerin bilinmesi ve anlaşılması ve hakayiki fenniye ve ilmiyeye mutabık olması lâzımdır. Hutebayı kiramın ahvali siyasiye, ahvali içtimaiye ve medeniyeyi her gün takip etmeleri zaruridir. Bunlar bilinmediği takdirde halka yanlış telkinat verilmiş olur. Binaenaleyh hutbeler tamamen Türkçe ve icabatı zamana muvafık olmalıdır. Ve olacaktır⁶.

Mustafa Kemal, ilk olarak hutbelerin dili nedeniyle anlaşılmadığı, kaldı ki anlaşılma dahi muhtevası itibarıyla o günkü ihtiyaçları karşılamadığına dikkat çekmektedir. Nitekim Hz. Muhammed ve Dört Halife döneminde hutbelere konu olan hususlar, o günün askerî, idarî, malî ve siyasi, içtimaî meseleleridir. Bunları yüzyıllar sonra devam ettirmenin, tekrar minberden dile getirmenin manası yoktur. Öte yandan hutbelerin halkı, ahvali umumiyeden haberdar etme işlevini göz önüne alarak hutbelerin anlaşılması gerektiğini, aksi halde mevcut durumun halktan gizlenmesi olacağını belirtmektedir. Hutbelerin esas amacını da halkın aydınlatılması, halka bilgi verilmesi ve bu yolla doğru yolun gösterilmesi olarak göstermekte; bu yüzden de hutbelerin zamanın şartlarına uygun olması ve anlaşılması açısından da Türkçe olması gerektiğini düşünmektedir. Hatta bu yönde bazı adımlar da atılmıştır. 24 Kasım 1922 tarihinde Abdülmecid'in Büyük Millet Meclisi'nce hilâfet makamına seçilmesinden sonra murahhaslar heyeti

6 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.II, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2006, ss.99-100.

başkanı Müfid Efendi tarafından Fâtiî Camii'nde Türkçe bir hutbe okunmuştur⁷. Ancak bu münferit bir uygulama olarak kalmıştır. Hutbelerin planlı programlı bir şekilde ele alınması 1925 yılında TBMM bünyesinde gerçekleşecektir.

22 Şubat 1925'te Çankırı mebusları Talat ve Ziya Beyler, Diyanet İşleri Reisliğince bir Türkçe hutbe mecmuası tertip edilip, Türkçe hutbelerin kıratının mecburi tutulmasını içeren bir takrir vermişlerdir⁸. Bu takririn ardından TBMM, hutbe konusunda etraflıca bir görüşmeye sahne olmuştur.

Görüşmeler sırasında ilk sözü alan Karesi mebusu Vehbi Bey, hutbelerin söylenme şekli, dili ve içeriği konularına değinerek şunları söylemiştir: *Teganni ve o tegannide ne şimdiki musikiye uyar, ne alafranga musikiye uyar. Hocaya da sorarsanız camide teganni haramdır der fakat cami de ibadet yerine teganni eder. Bendeniz Diyanet İşlerinden rica ediyorum, bu harama da bir nihayet versin ve benim dilimle bana hitap etsin... Binaenaleyh bana hitap edecek adam benim dilimle hitap etmeli. (Bravo sesleri) Ve orası uyku yeri değil, düşünce yeri olsun. Şimdilik onlardan yüksek iktisadiyat mevzeleri beklemiyoruz. Fakat ahlâkî mevziler yapısın, siyasete karışmasın, akli ermeyecek işe de karışmasın elinin hamuruyla. Yalnız ahlâkî şeyler söylesin. Yalan söylemeyin, hırsızlık yapmayın, doğruluk yapın, bir birinize iyilik edin desin, Sokaklarda yetimler dileniyor, bunlara biraz bakın desin, kimi hemşirezademiz, kimi kardeşimizin oğlu desin ve Türkçe söylesin. Ve ben alâkadâr olayım, dinliyeyim⁹.*

Vehbi Bey, hutbelerin tekerleme şeklinde ahenkli kafiyeli bir biçimde değil, Türkçe ve sade anlaşılır bir şekilde söylenmesine işaret ederken, muhtevasının da dini ve ahlaki meselelerle mahdud olması gerektiğini dile getirmiştir. Nitekim hutbe ile ilgili görüşmelerin ve tartışmaların ekstenini de bu iki konu yani hutbelerin Türkçe olması ve muhtevası oluşturacaktır.

Denizli mebusu Mazhar Müfit Bey, Elham ve salavat dışında hutbelerin Türkçe söylemesinde bir beis olmadığını, Türkçe hutbenin tesirinin daha fazla olacağını belirtmiş ve ilaveten şunları söylemiştir: *Türkçe hutbenin tesiri de ziyade olur. Çünkü anlaşılmayan bir lisanla hitap ediyorsunuz. Sade hürmeten dinliyoruz. Fakat anlayabileceğiniz bir lisanla hitap edildiği zaman, dinlemek değil kalbinde bir cezbe husule gelir. Aksi halde hutbeyi hürmetle dinlemekten ibaret kalıyor¹⁰.*

Urfa mebusu Şeyh Safvet Efendi de önce diğer hatipler gibi hutbelerin Türkçe okunmasını elzem ve ehem olarak nitelemiş daha sonra ise hutbelerin Türkçe okunması hususundaki önemli bir soruna, Türkçe hutbelerin ve bu hutbeleri okuyacak hatiplerin eksikliğine işaret etmiştir:

[...] *Türkçe okunması hakikaten elzem ve ehemdir. Çünkü hutbe; cemaate karşı, ifası lâzım gelen bir takım evamiri ve terk edilmesi icap eden bir takım nevahiyi tebliğ etmekten ibarettir. Hatip, Arapça söyler ve cemaat Türk olursa anlamaz, şu hâlde bu,*

7 Bakır, a.g.m., s.428.

8 BCA, 30.10.0.0.7.41.31.

9 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, Cilt 14, ss.214-215.

10 A.g.y., s.216.

abes olur. Halbuki hutbenin keyfiyeti esasıyese, cemaate tefhim etmek, telkin etmektir. Yalnız şu fark vardır ki, Diyanet İşleri Riyaseti bilûmum camilerde hutbelerin Türkçe okunması hakkında karar verir ve emir tamim ederse, bugün mevcut hatiplerimizi Türkçe hutbe okuyacak adamlara tebdil etmek kabil değildir. Camiler ve hatipler esasen muayyendir. Bazı hatipler vardır ki Türkçe hutbe okumasına imkân yoktur. Arapça okunan hutbelerin mecmuaları vardır. Bazıları Arapçayı da okuyamazlar. Ancak mecmualardan Arapça okuyorlar[...]

Türkçe hutbe okuyacak hatip eksikliğinin giderilmesi için Safvet Efendi'nin önerdiği çözüm, Türkçe bir hutbe mecmuası hazırlanmasıdır. Bunun için de Eskişehir mebusu Abdullah Azmi Efendi tarafından teklif edilen bir ilmi heyet kurulması teklifini yinelemiştir:

[...] Türkçeyi de böyle yapmalıyız. Abdullah Azmi Efendinin; buyurduğu gibi heyeti ilmiye tahsisati, Heyeti Âliyenizce kabul buyurulur ve Diyanet İşlerinde bir heyeti ilmiye teşekkül ederse, bu heyeti ilmiye camilerde okunacak hutbelerin Türkçe bir mecmuasını tanzim eder ve etmelidir. Her hatip minbere çıktığı vakit o zamana ait münasip her ne ise ona göre mecmuayı açar ve onu bulur, Türkçe okur ve cemaate tebliğ eder. Yoksa Bunları hatiplerin reyine bırakacak olursak – bunların içinde Türkçe hutbe okuyacak adamlarda bulunamaz- telkin edecekleri mesaili tayin edemezler. Binaenaleyh bir intizam dairesinde hutbelerin Türkçe okunması için her halde bir Heyeti İlmiyenin teşkili ve sonra o heyeti ilmiye tarafından Türkçe hutbelerin tanzimi icap eder. Maruzatım bundan ibarettir¹¹.

Esasen söz konusu heyet, Kuran tefsiri için düşünülmüş ancak tefsirden önce hutbe hazırlamasının daha uygun olacağına karar verilmiştir. Heyetin vazifesi, Isparta mebusu Hüseyin Hüsnü tarafından şu şekilde açıklanmıştır: [...] tefsir ve tercüme etmezden evvel kırk sekiz tane hutbe tertip edecektir. İki de bayram hutbesi tertip edecek, Türkçe olarak, kendi lisanımızla tertip edecek, bunları bitirecek, bundan sonra kuraya tevzi olunacak, kurada hatip efendiler, onunla amel edecekler ve basmakalıp onu okuyacaklardır. Öteden beri hatip efendilerin ellerinde bulunan hutbeler haftaya taksim olunmuş, basmakalıp hutbelerdir[...]

Bu noktada hutbelerin basmakalıp yani standart olması hususunda Hüseyin Hüsnü'nün öne sürdüğü gerekçe dikkate değerdir. Hüsnü, "Zira hatip efendi murad ederse bir memleketi isyan ettirebilir murad ederse bir memleketi ıslah edebilir" diyerek hutbelerin etkisine ve gücüne dikkat çekmiştir. Hatipler, hutbeleri siyasal amaçlarla ya da kötü niyetli olarak kullanarak, halkı istedikleri şekilde yönlendirebilecektir. Dolayısıyla hutbelerin sabit olması, kontrol altında tutulması gerektiğini düşünmektedir. Bu düşüncesine TBMM içerisinde "o devirler geçmiştir" şeklinde itirazlar yükselse de Hüseyin Hüsnü, fikrinde ısrarcıdır¹².

Hüsnü'nün hutbelerin etkisi ve gücü hususunda dikkat çektiği bir diğer nokta da hatiplerin şartlarının iyileştirilmesidir. Nitekim elinde bu kadar güçlü

11 A.g.y., s.217.

12 A.g.y., s.224.

bir enstrüman olan kitlenin memnun edilmesi gerektiğini düşünmektedir. Benzer şeyi farklı bir gerekçe ile Diyanet İşleri Reisi adına söz alan Aksekili Ahmet Hamdi Efendi de gündeme getirmiştir. Aksekili de ekonomik açıdan şartlarının düzeltilmesinin hatiplerin kalitesini artıracığını ve Türkçe hutbeye geçişi kolaylaştıracağını düşünmektedir¹³.

TBMM'deki görüşmeler neticesinde hutbelerin standart olmasına ve Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından kurulacak bir heyet vasıtasıyla bir Türkçe hutbe kitabı hazırlanmasına karar verilmiştir. Hutbe kitabının hazırlanması yaklaşık iki sene sürecektir. Bu süre zarfında ise hutbelerin şekli, muhtevası ve dili ile ilgili bazı gelişmeler meydana gelmiş ve bu iki senelik süre bir geçiş dönemi olarak değerlendirilmiştir.

Kurulan heyetin inisiyatifinde olup olmadığı kesin olmamakla birlikte 1925 Haziran ve Temmuz'unda Diyanet İşleri Reisliği tarafından müftülöklere bir tamim gönderilmiştir. Bu tamim ile uygun bir mükâfat karşılığında vilayetlerden hutbe örnekleri istenmektedir. İstenilen hutbelerin muhtevası ve şekil şartları da söz konusu tamimde belirtilmiştir:

Hutbeden maksad Cenâb-ı Allah'a hamd u senâ; vahdâniyet-i ilâhiyyesini ikrâr; Hazret-i Muhammed sallallâhû aleyhi vesellem efendimizin hem Allah'ın kulu hem de Resûlü olduğuna şahâdet etmek; insanlara Allah'a ve Resûlü'ne itaat etmek lüzûmunu hatırlatmak ve hilâfına [aksine] hareketden tahzîr [men] etmek, kavâid-i İslâmiye ve umûr-ı mühimmeyi [önemli işleri] ta'lîm ve teblîğ etmek olduğu nazar-ı dikkate alınarak bu maksadın tamâmiyle husûle gelmesi için hutbelerin tarzında biraz ta'dîlât yapmak zarureti hâsıl olmuş ve bunun içinde ber-vech-i âtî [aşağıda olduğu gibi] ta'rîfât dairesinde bir hutbe mecmuası yazılmak karargâr olmuştur.

"Birinci ve ikinci hutbelerde hamd u senâ, salât ü selam yine Arabî olarak ifâ edilmeğle beraber vasiyyet ve mev'ize [dini öğüt] kısmında başka bir şey okunmayarak i'tikadât, ibâdât, ahlak, sa'y ü amel, iktisad [aşırı gitmeme, davranmama] hakkında her hafta bir veyahud müteaddid [birçok] âyât-ı kerîme ve ehadîs-i sahiha okunduktan sonra bunlar sâde ve belîğ [düzgün] bir ifade ile Türkçe'ye tercüme ve izah olunacak sonra Türkçe güzel ve müfid bir dua yapılacak: daha sonra yalnız "İnne'llahe ye'muru bi'l-adl..." [Nahl/90] âyet-i kerîmesiyle hutbeye nihayet verilecektir. Bu şekil hutbedeki maksadın husûlüne daha ziyade hâdim olacağından ta'rîfât-ı âniye [biraz önce geçmiş olan tarifler] dâhilinde tertîb edilecek hutbelerin nihayet teşrîn-i evvel ibtidasına kadar Riyasete gönderilmesi ve tertîb edilen hutbelere Hey'et-i müşâvereye bi't-tedkik tercih edilecek hutbe için sahibine münasib bir mükâfât verileceği ta'mînen beyan olunur efendim."¹⁴

Tamimde belirtilen tarihe yani 1925 Ekiminin başına dek kaç adet hutbe gönderildiği ve bu çalışmanın neticesinde ortaya çıkan sonucu kesin olarak tespit etmek mümkün olmamıştır. Bununla birlikte 1926 başlarında hutbelerin merkezleştirilmesi ve üslubunun değiştirilmesi hususunda bazı girişimlerin

13 A.g.y., s.219.

14 BCA, 51.0.0.0.2.6.1; BCA, 51.0.0.0.2.13.5

yaıldığı görülmektedir. Nitekim Diyanet İşleri Reisi tarafından müftülöklere gönderilen 12 Ocak 1926 tarihli bir tamim ile büyük ihtimalle gerek kurulan heyet gerekse mükâfat karşılığı hazırlanan bir kısım hutbenin hazır olduğu ve pilot uygulama için müftülöklere gönderildiği sonucunu çıkarmak mümkündür:

*Şimdilik az miktarda tabettirilebilen hutbelerden merkez kaza ve nahiyelerde en iyi Kur'an (...) okuyabilecek hatiplere tevzi edilmek üzere İstanbul'dan makamınıza 9 adet (...) 4-5 sahife (...) hutbe gönderilecektir. İleride bütün hatiplerin bu esas dâhilinde hutbe okumaya başlayacakları tabii ise de bunun birdenbire değil tedricen olması daha muvafik olacağı teemmül edilmiştir ve o suretle (...) ifayı muamele olunması lüzumu temenni olunur efendim.*¹⁵

Bu pilot uygulamalara karşın 1926 Mayısına gelindiğinde hutbeler konusundaki çalışmaların sonuçları hakkında hala bir muğlaklık söz konusudur. Öyle ki bu tarihte hutbe meselesi yeniden TBMM'nin gündemine gelmiş ve çalışmaların gidişatı ile ilgili bazı şikâyetler dile getirilmiştir. Zonguldak mebusu, Tunalı Hilmi Bey ve Giresun mebusu Hakkı Tarık Bey 16 Mayıs tarihli oturumda daha önce karara bağlandığı halde hutbelerin neden hala Türkçe okunmadığını bunun için Diyanet İşleri Reisiğinin neden hala hazırlanmadığını sormaktadır. Antalya Mebusu Rasih Bey ise Diyanetten kimse hazır bulunmadığından dolayı söz almış ve sahip olduğu malumatı aktarmıştır: *Geçen sene heyeti celilenizin kabul buyurduğu karar mucibince Diyanet işlerinin yaptığı tercüme ettiriyorlar, Hutbeler için de bir kısmını tercüme ettirdiler. Bir kısmını da doğrudan doğruya telif ettirmektedirler. Onu da ikmal ettikten sonra tamim edeceklerdir. Malumu aliniz yalnız hutbeler Türkçe okunsun diye tamim etmekle hutbelerin Türkçe okunması temin edilmiş olmaz. Onu evvelce hazırlamak lazımdır. Malumu aliniz birçok yerlerde hatiplerimiz hutbeleri kendileri Türkçe olarak tertip edecek derecede ilim ile tezeyyün etmiş olmadıkları için her yerde ayrı ayrı ve herkesin aklına gelen şekilde tertibinden korkmuşlardır. Onun için asrımızın icabatına göre halkımıza telkin edebilecek bir şekilde hutbeler terkiğini düşünmüşler ve bunu hazırlamaktadırlar. Zannedirim bir kısmını da matbaaya vermişlerdir*¹⁶.

Rasih Bey'in verdiği malumat, o an için tartışmaları sona erdirmiş gözükmemektedir. Ne var ki hutbelerle ilgili kati düzenleme için birkaç ay daha beklenilmesi gerekecek ve hutbelerin Türkçe okunması ve standart hale getirilmesi ancak hutbe kitaplarının yayınlanması ile gerçekleşecektir. Nitekim bu tartışmalardan birkaç ay sonra ilk "Türkçe Hutbe" başlıklı kitap yayınlanmış ve Cuma günleri okunacak hutbeler önceden belirlenmiştir.

3. Türkçe Hutbe Kitapları

1925 yılında kurulmasında karar verilen heyetin çalışmaları yaklaşık iki senenin sonunda neticesini vermiş ve 1927 Şubat'ında 51 adet hutbenin yer aldığı

15 BCA, 51.0.0.0.2.6.28

16 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, Cilt 25, s.171.

Türkçe hutbe kitabı yayımlanmıştır¹⁷. “Türkçe Hutbe” başlıklı kitap, bir heyetin yardımı olmakla birlikte Ahmet Hamdi Akseki tarafından kaleme alınmıştır. Ayrıca kitaba Diyanet İşleri Reisi Rıfat Bey tarafından bir mukaddime yazılmıştır. Mukaddimedede Cuma namazının ve hutbenin öneminden bahsedildikten sonra hutbenin şekli ve nasıl olması gerektiği şu şekilde anlatılmaktadır:

[...] *Farz olan hutbe okunmadıkça namaz sahih değildir. Hutbenin erkân ve adabı şunlardır; “öğle vakti girdikten sonra ve cuma namazından evvel okunmak, elhamdülillah cümlesiyle başlamak; zat-ı ecellü ala hazretlerini ulu hayatına layık surette sena eylemek; Vahdaniyet-i bari ve siddik-ı risalet-i cenab-ı Peygamberiye şahadet eylemek; Resulü Ekrem Efendimiz hazretlerine salat ü selam, takva ile vasiyet; vaaz ü nasihat; hutbeyi ikiye ayırıp birinci hutbede ayet-i kerime okumak; ikincisinde Allah’a hamd ve Rasulüne salat ü selamdan sonra Müslimin ü Müslimata dua etmektir.*

*Hutbenin pek uzun olmaması da lazımdır... Hutbe ahvale, zamana, esbab ve hadisate göre bazen kısa, bazen de bin-nisbe uzun olabilir... Hutbeler, ehl-i İslam’ın, cemaat-i Müsliminin intibahına vesile olacak mevazı da muhtevî bulunacaktır. Hutbe de bir de mevize kısmı bulunacak ve mevize kısmında mukteza-ı hale göre halka dünyevi ve uhrevi muhtaç oldukları şeyler teşrih edilecek, ahkâm ve adab-ı İslamiye kendilerine anlatılacaktır [...]*¹⁸

Hutbede yer alması gereken kısımlar ile hutbenin muhtevası hakkında bilgi verildikten sonra ise hutbenin dili konusu ele alınıyor. Bu hususta ise ölçütün halkın hutbeden istifade etmesi olduğu vurgulanıyor ve dilin Türkçe olması şu şekilde izah ediliyordu:

*Hutbenin tamamen Arapça okunması hutbelerdeki mevizelerden müstefid olmak isteyen ve lisan-ı Arabiye vakıf olmayan Müslümanların şu dindarane emeline imkân vermemektedir. Binaenaleyh hem mazahib-i aliyye-i İslamiyeye ve ile’l yevm Müslimin beyninde cari icma-i ameliyeye muhalefet etmemek, hem de temenni edilen gayeyi elde edebilmek için hutbelerin “zıkruallah, salat ve selam gibi” erkânı müstemil olan kısmi lisan-ı dini olan Arabi ile eda edilerek erkân-ı hutbe tamam olduktan sonra mevize kısmının memleketimizde Türkçe okunması daha doğrusu okunan ayet-i kerimeler ve ehadis-i şerife mealleri Türkçe izah edilmesi muvafık görülmüş”tür*¹⁹.

17 Gotthard Jäschke’nin verdiği ve hutbeler konusunda sıkça başvurulan bilgiye göre: 1926 yılı sonunda beş uzmandan oluşan birleşik komisyon, Diyanet İşleri Başkanlığına bir reform taslağı ile birlikte 58 örnek hutbe sundu. Başkan Rıfat Efendi, bunları hatiplere dağıttı ve bunlara ekli olarak yolladığı bildiride Fatıha ile bundan sonra gelen Kuran ve hadis metinlerinin Arapça ve Türkçe, öğüt yolunda olanlarınsa sadece Türkçe olarak söylenmesini bildirdi. Gotthard Jäschke, *Yeni Türkiye’de İslamlık*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1972, s.44.

18 *Türkçe Hutbe*, 2. Baskı, Evkaf Matbaası, İstanbul 1928, ss.4-5. Hutbelerin süresi bundan sonra da gündeme gelecek bir konudur. Hutbenin uzatılmasının namazın süresini uzattığı; memur ve işi olan cemaatin bu nedenle Cuma namazlarına gelmek istemedikleri, cemaati namazdan uzaklaştırdığı, soğukta ve sıcakta cemaatin zor durumda kaldığı gerekçesi ile hatipler Diyanet tarafından uyarılmaktadır. BCA, 51.0.0.0.4.31.8

19 *Türkçe Hutbe*, 2. Baskı, Evkaf Matbaası, İstanbul, 1928, s.5

1927 Şubat'ında ilk baskısı yapılan Türkçe Hutbe kitabının müftülükler vasıtasıyla ne zaman ve nerelere gönderildiği ile ilgili net bilgiye ancak 1928 Aralık tarihli belgelerde rastlanmaktadır. Bu tarihte bazı vilayet ve kaza müftülüklerine Türkçe Hutbe kitabı gönderilmiştir. Buradan hareketle 1928 Aralık'ta bir dağıtımın gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Öte yandan bunun ilk dağıtım olduğunu söylemek de mümkün değildir. Türkçe Hutbe kitabının 1928'de ikinci baskısını yaptığı göz önünde tutulursa büyük ihtimalle dağıtımın tedrici olarak yapıldığı ve bir kertenin de Aralık 1928'e tesadüf ettiği düşünülebilir. Belgelerdeki gönderilen kitap sayıları belirtilirken "bu kere" ifadesinin de kullanılması da daha önce de dağıtım yapıldığını yahut yapılması planlandığı ihtimalini güçlendirmektedir²⁰.

Netice itibarıyla en geç 1928 sonlarında 1925'te TBMM'deki görüşmelerin sonunda kabul gören fikir; yani hutbelerin standardizasyonu hayata geçirilmiştir. Hatiplerin inisiyatifine bırakılmayacak kadar önemli olarak nitelenen hutbeler merkezileştirilerek kontrol altına alınmıştır. Bu arada 5 Şubat 1932'de ise İstanbul'da Süleymaniye Camii'nde tamamı Türkçe olan bir hutbe okunduysa da bu uygulama devam ettirilmemiştir²¹. Hutbe kitabında belirlenen hutbeler ve bunları okuma esasları geçerliliğini sürdürmüştür.

1936'da ise bu kitabın devamı yahut genişletilmiş hali diye tanımlanabilecek olan ikinci bir hutbe kitabı hazırlanmıştır. Yine Ahmet Hamdi Akseki tarafından kaleme alınan kitap, "Yeni Hutbelerim" adını taşımaktadır. İlk kitaba göre oldukça geniş çaplı bir çalışma olan bu kitap, iki cilt ve 151 hutbeden oluşmaktadır. Kitabın hazırlanma gerekçesi olarak 1927'de hazırlanan ve iki kez baskısı yapılan hutbe kitabının mevcudunun kalmaması ve ihtiyaca kifayet etmemesi gösterilmektedir. Yeni Hutbelerim kitabının giriş kısmı 1927'de basılan hutbe kitabı ile aynıdır. Yine Hutbelerin şekliyle ilgili olarak ilk kitapta kabul edilen esaslar da yeni hutbelerim kitabında aynen yer almıştır. Bunun dışında "Hatipler için bilinmesi çok lazım bazı meseleler hakkında izahat" başlıklı bir kısım bulunmaktadır. Bu kısımda kitaptaki hutbeler hakkında kısaca genel bir izahat verilmektedir. Yeni hutbelerde halkın intibahına vesile olan ve halkın anlaması lazım gereken mevize kısmının bazılarında, zamanın iktizasına ve halkın ihtiyaçlarına göre mühim değişimler yapılmak zarureti hâsıl olduğu; dönemin şartları değiştiği için hutbelerinde değiştirildiği ancak ihtiyaçlar doğrultusunda hutbe adedinin üç misli artırıldığı ifade edilmiştir. İhtiyaçlar tespit edilirken sadece toplumun dini ve ruhani ihtiyaçları değil dünyevi ihtiyaçları da göz önünde tutulmuştur. Nitekim "Hutbelerin sünnetleri" başlığı altında Müslümanlara dünya ve ahiretlerine yarayacak, onları dünya ve ahirette saadete kavuşturacak vazü nasihatlerde bulunmak ifadesine yer verilerek ahiret kadar dünyanın da gözetilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bundan sonra ise hatiplere tavsiyelere yer verilmiştir. Hutbe seçimi sırasında bulunulan yerin

20 BCA, 51.0.0.0.3.17.13; BCA, 51.0.0.0.3.17.16; BCA, 51.0.0.0.14.119.23;

21 Bakır, a.g.m., s.428.

şartlarının ve ihtiyaçlarının dikkate alınması; hutbe okunurken nelere dikkat edilmesi gerektiği gibi hususlarda tavsiyelerde bulunulmuştur. En sonda ise Cuma namazının şartları, farzları ve sünnetleri, hutbenin sahih olmasının şartları, hutbenin sünnetleri gibi başlıklara; bunların ardından da hutbelere yer verilmiştir²².

151 adet hutbenin ardından ikinci cildin sonunda hatiplere hitap edilen son söz kısmı bulunmaktadır. Bu kısmın hemen başında Yeni Hutbelerim kitabı, Cumhuriyetin eser ve feyzi olarak nitelenmekte ve ardından hatiplere hitaben kitabın başında yer alan esaslar minvalinde tavsiyelerde bulunulmaktadır:

Hatipler, vaizler milletin bir müşşidi ve manevi hekimidirler. Binaenaleyh, hutbe okurken yahut vaaz ederken, karşılarındaki cemaatin ahvalini, adetlerini, düşüncelerini, ilmi ve içtimai seviyelerini nazarı dikkate almaları, içinde yaşadıkları zaman ve muhitin daima göz önünde tutmaları ve bu ahval şeraite göre idare-i kalam etmeleri icap eder. Bunlara riayet edilmeyerek yapılan vaazlar, irat olunan hutbeler, dinleyenler üzerinde mühim bir tesir yapamayacağı gibi, bazen aksi tesir bile husule getirir.

Bir muhitte söylenmesi icap eden bir hakikat, başka muhitlerde bugün için lüzumsuz olabilir. Çünkü yalnız zaman ve mekân tesiri ile doğmuş olan bazı zaruret ve ihtiyaçlar başka bir zaman ve muhite göre ihtiyaçtan olmayabilir... Hatip zaman ve mekânın icaplarını, ahvalin muktezasını daima göz önünde bulundurmak ve hutbeleri ona göre seçmek mecburiyetindedir. Yazılmış diyerek herhangi bir hutbeyi rastgele okuyuvermek; herhangi bir hastaya eczanedeki ilaçlardan eline geçen birini vermeye benzer²³.

Ahmet Hamdi Akseki tarafından kaleme alınan son söz kısmının ardından kitabın yazımı sırasında Akseki'ye yardımcı olan en önemli isim Kamil Miras'ın kaleme aldığı "Yeni Hutbelerim Hakkında Duyduklarım" başlıklı bir yazıya yer verilmiştir. Miras, burada hazırlanmasına katkı sağladığı kitap ve bu kitabın yazım aşamaları hakkındaki düşüncelerini dile getirmektedir. Hutbe ve hitabetin Cumhuriyet devrine kadar oldukça ihmal edilmiş bir mesele olduğunu ve hutbe ve hitabet namına hatiplerin ellerinde kim tarafından ve ne zaman hazırlandığı belli olmayan Arapça hutbeler bulunduğuna işaret etmektedir. Kimsenin anlamadığı bu hutbeler nedeniyle de ümmetin Cuma ibadetinden ilham alamadığını, girdiği mukaddes mabedinden öğütsüz ve duygusuz çıktığını belirten Miras hazırlanan yeni kitapla ilgili de şunları söylemektedir: [...]. *Sadece hatipler için kısaltılmış bir hutbe mecmuası değil, vaizler için de her veçhile şayanı vüsuk ve itimad, emin bir rehber ve milletin dii ve içtimai ihtiyacını tatmin edecek güzide bir eserdir... Şimdi minberlerde hatiplerimiz, kürsülerde vaizlerimiz bu hutbeleri okuyup vazederken halkımız da seve seve dinleyip dini, vatani, sıhhi, iktisadi, zirai, sinai öğütler alacak ve aile halkı müteakabil haklarını ve vazifelerini bu güzel eserden gereği gibi öğrenecektir²⁴.*

22 Ahmet Hamdi Akseki, *Yeni Hutbelerim*, C.1, İstanbul, 1936, ss.6-16.

23 Ahmet Hamdi Akseki, *Yeni Hutbelerim*, C.2, İstanbul, 1936, ss.547-548.

24 Akseki, *a.g.e.*, C.2, ss.551-553.

Bu yeni hutbe kitabı ile birlikte hutbelerin merkezileşmesi konusunda çok önemli bir adım atılmıştır. Merkezileşmesinin ötesinde sıkı bir kontrole de tabi tutulmuştur. Nitekim 1 Mayıs 1935 tarihli *Cami Hademesi Nizamnamesinin* 2. Maddesi ile hutbelerin murakabesi Diyanet İşleri Reisliğinin yetkisine verilmiştir²⁵. Bu yetki, kâğıt üzerinde de kalmamış; Diyanet İşleri Reisliği bu yetkiye istinaden yayınladığı tamimlerle müftülüklerle hiçbir suretle hutbe kitaplarının dışına çıkılmaması gerektiğini, hutbe konularının önceden belirlenerek hatiplere tebliğ edilmesini ve bunların aynen okunup okunmadığını kontrol edilmesinin lüzumunu bildirmiştir²⁶. Bununla birlikte Türkçe Hutbe kitabının dışına çıktığı ve farklı hutbelerin okunduğu pek çok örnek görmek mümkündür. Ancak hutbe kitabı dışında olmasına karşın bu örnekler de Diyanet İşleri Reisliğinin inisiyatifinde olan ve okunan hutbelerdir. Bazı özel durumlarda ve konularda Diyanet İşleri Reisliği, hutbe kitabı dışında münferit hutbeler hazırlamış ve müftülükler vasıtasıyla hatiplere ulaştırmıştır. Nitekim bu uygulama da ilk hutbe kitabının yayımlandığı 1927 öncesinde Dâhiliye Nezaretinin ve daha sonra Diyanet İşleri Reisliğinin başvurduğu bir yöntemdir. Neticede hutbe kitabı dâhilinden ya da haricinden olsun önemli ve temel ölçüt, hutbenin merkezin kontrolünden geçmiş olmasıdır.

4. Hutbelerin Muhtevası

Hutbelerin merkezileşmesi ve Türkçeleştirilmesi hutbe kitapları dâhilinde yer alan ve merkezden münferit olarak dönem dönem gönderilen hutbeler vasıtası ile gerçekleştirilmiştir. Söz konusu hutbeler incelendiğinde bu hutbelerin hazırlanması sırasında belirli bir amaç ve program dâhilinde hareket edildiği rahatlıkla görülebilmektedir. Dini konular dışındaki pek çok hutbe, hazırlandığı dönem itibarıyla Türkiye'nin önemli bir sorununa çözüm sunma, toplumun dikkatini bu soruna çekme yahut en azından vatandaşları bu sorunlardan haberdar etme amacını gütmektedir. Başka bir ifadeyle hutbeler, sadece dini, manevi yahut ruhani temaları değil; güncel meseleleri ele alan birer metin halinde hazırlanmıştır. Bu kapsamda siyasi, iktisadi, sosyal, sıhhi ve askeri meseleler, hutbelerin konuları olmuş; hutbeler bu sahalardaki sorunları ele almıştır.

4.a. Siyasi Konular

Hutbeler en başta da belirtildiği gibi dini bir mefhum olmalarının yanında siyasi bir işleve de sahiptiler. Her şeyden önce egemenlik emaresi olarak kullanılmaktaydılar. Bu dahi tek başına hutbelere siyasi bir işlev yüklemektedir. Ancak en az bunu kadar önemli olan bir diğer işlevi de kitlelere ulaşma ve onları mobilize etme kabiliyetidir. Bunun farkında olan karar vericiler de pek çok

25 *Resmî Gazete*, 1 Mayıs 1935, Sayı: 2991, s.5132.

26 *BCA*, 30.1.0.0.105.657.1

hususta hutbelere başvurmuşlardır. Hal böyle iken hutbelerin siyasi gelişmeler ile ilişki kurması ve siyaset mekanizması tarafından zaman zaman bir enstrüman olarak kullanılması kaçınılmaz olmaktadır.

Nitekim Cumhuriyetin ilanının ardından yaşanan siyasal gelişmeler ve dönüşümün izlerini hutbeler üzerinde de görmek mümkündür. Cumhuriyet ilan edilmiş ancak halifelik hala devam etmektedir. Haliyle de hutbelerde halifenin ismi zikredilmektedir. 3 Mart 1924'te Halifeliğin kaldırılmasının ardından ise hutbeler de yeni duruma göre şekillendirilmiş hatta bu konuya hasredilmiştir. Halifeliğin kaldırılmasından iki gün sonra hutbelerde halifenin ismi yerine "millet" ve "Cumhuriyet"i ikame eden 5 Mart 1924 tarihli Bakanlar Kurulu kararı şu şekildedir: *Badema hutbelerde isim zikir eylemeksizin millet ve cumhuriyetin selamet ve saadetine dua edilmesi takdir edilmiş ve bu kararın bilcümle vilayete tebliği dâhiliye vekâletine havale edilmiştir.*²⁷

Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Bakanların imzasını taşıyan bu kararın gereği, Dahiliye Vekaleti tarafından yerine getirilmiş ve 6 Mart tarihinde müftülüklerle gönderilen tamim ile *halife ve hilafetin adem-i mevcudiyetine binaen Hutbelerde millet ve cumhuriyetin selâmet ve saadetine dua edilmesi ve bunun için lazım gelen ikazların merkez ve merkeze bağlı yerlerde yapılması bildirilmiştir*²⁸. Dâhiliye Vekâletinin tamimi ise Cuma gününe denk gelen 7 Mart 1924'te yani ilk Cuma günü hayata geçirilmiş ve bunun sıkı bir şekilde kontrol edilmesi de ayrı bir tamimle müftülüklerle tebliğ edilmiştir²⁹.

1924'teki bu uygulama, 1937'den itibaren ise kalıcı ve standart hale getirilmiştir. Her hutbenin sonunda okunacak duanın sonunda şu ifadelerin okunması hatiplerden istenmiştir: *Hükümeti Cumhuriyetimizi adli ihsan üzere daim ve devlet adamlarımızı mülkü millet hakkında hayırlı işler görmeye muvaffak eyle yarabbi!*³⁰

Böyle bir uygulamanın arka planında şüphesiz egemenlik ile ilgili bir kaygı yatmaktadır. Nitekim hutbelerin egemenlik emaresi olduğu göz önüne alınırsa yeni rejim hutbelerde başka bir isim, makam mevkiinin isminin zikredilmemesini istemesi son derece normaldir. Kaldı ki zaten lağvedilen dolayısıyla mevcut olmayan bir makamın zikredilmesi mantık dâhilinde de değildir. Bununla birlikte hutbelerde yer alması öngörülen Cumhuriyet ve milletin selameti ve saadeti ibaresi ile de egemenliğin yeni kaynağına işaret

27 BCA, 30.18.1.1.9.15.13

28 BCA, 51.0.0.0.2.18.8; BCA,51.0.0.0.2.4.7

29 BCA,51.0.0.0.2.1.30

30 Akseki, a.g.e., C.2, s.561. Kamil Miras tarafından yazılan ve hutbe kitabının sonunda yer alan kısımda da hükümet ve devlet adamlarına şükran ve övgü ifadeleri yer almaktadır: *Şunu da şükranla yâd ederiz ki, bize bu serbest mesai kudretini bahşeden hiç şüphesiz Cumhuriyet rejimidir, halk iradesidir. Şu on beş senelik milli hayatımızda her şuurlu ve insaflı insanın görebileceği kadar geniş ve yüksek terakki hamleleri ve ilerleme hareketleri nasıl cumhuriyetin birer eseri kudreti ise, bu da o cümleden birisi ve onun bir tuhfe inayetidir. Bu vesile ile Cumhuriyetimizin beka ve itilasını Cenabı Hakdan dilerken, onun Büyük ATASINI derin saygılarımla selamlarım.* Akseki, a.g.e., C.2, s.556.

edilmektedir. Başka bir ifadeyle bu yeni kaynak, eski usulle yani hutbeler vasıtası ile sunulmaktadır.

Öte yandan bu sunumun halk tarafından kabulüyle ilgili bazı sıkıntılar yaşanmış olacak ki hutbelerde cumhuriyet hükümetine dua edilmesi uygulamasının makul olduğuna dair yine dini kanaldan destek alınma ihtiyacı duyulmuştur. Bu doğrultuda İstanbul Müftüsü Mehmet Fehmi (Ülgener) Efendi hilafetin ilgası ve hutbe meselesi hakkında bir beyanat vererek şunları söylemiştir:

Başımızda memleketin menveran ve mütefekkirininden mürekkep bir Heyet-i Vekile [Bakanlar Kurulu] ve onların başında da reisicumhurumuz Mustafa Kemal Paşa vardır. Biz mademki bütün hukukumuzu Hayet-i Vekile'ye vermişiz, onların mukarreratını [kararlarını] başımızın üstünde tutmaya mecburuz. Eğer heyet "hilafeti ilga edeceğiz" derse biz de o karara tabi olarak hilafetin ilgasına ses çıkarmayacağız. Binaenaleyh Heyet-i Vekilemizini verdiği mukadderata hepimiz kemal-i itminan ve itimat ile ittiba edeceğiz.

Hutbe meselesine gelince: Halk katiyen halife yoktur. Cuma namazında onun ismi zikr edilmeyeceği için namazımız sahih olmaz gibi şeyler düşünmemelidir. Esasen halifenin isminin hutbelerde zikri gerek Peygamber efendimiz gerek çihar yar-ı güzün [dört halife] hazaratı zamanında yoktu. Yalnız Hz. Ali'nin halifeliği zamanında Basra valisi bulunan Hz. Abdullah ibn Abbas bir hutbe esnasında "Allahumme'nsur Aliyyen [Allahım, Ali'ye yardım et/Ali'yi muzaffer kıl] demiş ve ondan [itibaren] hutbede halifeyi zikretmek adet olmuştur. Eğer şimdi halife kalkarsa Cuma ve Bayram hutbelerinde "Allahumme'nsur hukümetana ve'ı-ümmete'l-İslamiyye" [Allahım hükümetimize ve İslam ümmetine yardım et] demek çok doğru ve müsib [isabetli] bir fikir olacağına kaniim³¹.

Görüldüğü üzere hutbeler, siyasal rejim değişikliğinden de direkt olarak etkilenmiş; yeni sisteme göre revize edilmiş ve siyasal erekler ile ilişkilendirilmiştir. Hatta hutbelerin bizatihi bu ereklere hizmet için siyasal bir araç olarak kullanıldığı dahi söylenebilir. En azından hutbelerin haliyle minberin etki potansiyeli ve nüfuzundan faydalandığı açıktır. Bu potansiyelin ve nüfuzun farkında olan karar vericiler, bir yandan hutbeleri siyasal konular ile ilişkilendirirken diğer yandan hutbelerde kendi belirledikleri siyasal konuların dışına çıkılmasını da asla istememektedirler. Bu isteklerinin ifadesi olarak da zaman zaman uyarılarda bulunulmuştur. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından müftülüklere gönderilen 22 Temmuz 1924 tarihli bir tamim ile hatiplerin siyasi konulardan ve muhalefetten uzak durmaları istenmiştir:

[...] gerek va'z ve gerek hutbe esnasında siyâsî muhalefet, siyâsî muvafakat gibi makâlat irâdiyle aynı his ve aynı fikr-i ibadetle huzûr-ı bârîye şitâb eden [Allah'ın huzuruna koşan] cemaât-i müslimînin huzur ve huşû'larının ihlal edilmemesi ve bu

31 İleri, 4 Mart 1340 (1924)'den aktaran, İsmail Kara, *Cumhuriyet Türkiye'nde Bir Mesele Olarak İslam*, C.1, Dergah Yay., İstanbul, 2016, s.119.

*hususta her zamandan fazla sıkı ve ciddi murâkabe de [denetlemede] bulunulması ehemmiyetle tavsiye olunur efendim.*³²

Aynı hislere ve fikirlere sahip olan vatandaşlara sahip olmak, devlet yöneticileri tarafından elbette önemlidir. Bunun siyaset yoluyla bölünmesi de tahmin edileceği üzere tercih edilen bir durum değildir. Hele hele hutbelere ve minbere siyasetin bulaşmasının sonuçlarını tahmin etmek güç değildir. Nitekim bu tefrikaya yol açacak durum engellenmeye çalışıldığı gibi bir yandan da milletin birliği ve devletin selameti çeşitli hutbelerle vurgulanmaya devam edilmiştir. Hutbe kitaplarında yer almayan ama 1942 yılında Müftülüklere Diyanet İşleri Reisliği tarafında yollanan “Vahdet ve Tesanüt” başlıklı hutbede milletin birlik içerisinde ve devlete bağlı olmalarının önemi şu şekilde salık verilmiştir:

*Hiçbir sebep ve bahane ile milli sükûnun ve içtimai huzurumuzun bozulmasına yani anarşiye müsaade etmeyen dinimiz bize, her zaman hükümetimize bağlı kalmayı en metin bir esas olarak emretmiştir. Dini celilimiz birliğe muhalefeti ve bozgunculuğu Allah’a karşı isyan ve şekavet addeder. İslam dininin yüksekliği, büyük Türk milletinin şiarı olan muvaffakiyetin esrarı hep bu noktada temerküz eder. Milletimiz şimdiye kadar, inkânsız görülen bunca müşkülâtı vahdet ve tesanütle başarmış, millet ve hükümetimizin çelik bünyesinde tecelli eden kudreti mukavemet Türkün celadet tarihinde harikalar kaydeden zaferler kazandırmıştır.*³³

Muhalefeti ve devlete karşı gelmeyi bozgunculuk ile eş tutan ve birliği ve nizamı bozan unsurlar olarak kabul eden bu yaklaşıma 1937 tarihli hutbe kitabında da rastlamak mümkündür. Kitaplarda pek çok kez vatandaşların memlekete ve hükümete karşı vazifelerinin olduğu; memleketin her açıdan ilerlemesi için çalışmanın ve hükümetin emirlerine itaat etmenin herkes için bir borç olduğu belirtilmektedir.³⁴

Hükümetin emirleri arasında gösterilebilecek olan inkılaplar da zaman zaman hutbelere konu olmuştur. Bu sahada hutbelerin bir araç olarak halkın yapılan inkılaplara bakış açısını şekillendirmede kullanıldığı örnekleri görmek mümkündür. 1925 yılında Konya’da Hüseyin Refik tarafından şapka giymenin dinen bir mahsurunun olmadığına dair Türkçe bir hutbe kaleme alınmıştır. Resmi mercilere teslim edilen hutbe, aynı sene Kasım ve Aralık aylarında Konya’nın başlıca camilerinde Cuma hutbesi olarak okunmuştur. Geri kalmışlığın ve yaşanan felaketlerin nedenini İslam’ın dünya ve ahiretle ilgili emirlerine uymamak olarak gösteren hutbede düşmanların zamanın ihtiyacı derecesinde çalışıklarına ve Türk-İslam dünyasını geride bıraktıklarına değinilmiştir. Bunların ardından ise kıyafet ve şapka meselesine gelinerek şunlar ifade edilmiştir:

32 BCA,51.0.0.0.5.43.9

33 BCA, 30.1.0.0.105.657.1

34 Akseki, a.g.e., C.2, s.232.

[...]biz ise hala günümüzün ihtiyacını anlamak istemiyoruz...Hıristiyanların kestiğini, pişirdiğini yememek, giydiği elbiseyi giymemek, elimizi eline değdirmemek gibi sayılmakla bitmez, zahiren takva ve dindarlık telakki edilen fakat hakikatte eser-i cehalet ve taassup olan efkar-ı sahife ve mütalaat-ı sakimeye inanacak, rağbet edecek artık Müslüman kalmamıştır...Suver-i hariciyenin [dış görünüşün] kalpteki halis niyete bir tesiri olmayacağı gerek hadis-i nebevi ile gerek birçok fetvalarla sabit olmuşken, artık pantolon, ceket, şapka, kasket gibi namlarla milel-i gayri müslimenin [gayrimüslim milletlerin] labis oldukları melbusatı [giydikleri elbiseleri] bir Müslümanın istimal etmekle ona bir günah işlemiş nazarı ile bakmak pek büyük bir hatadır.

Hususen, cümlemizin vatani, dini, siyasi her işimizi hal ve akde mebus ve vekil intihap ettiğimiz [milletvekili] dindaşlarımızın, ülü'l-emir olan mübeccel hükümet-i Cumhuriyetimizin edille-i erba'a-i diniyemize [dört dini delile] ve memleketimizin asri ihtiyacatına muvafık gördüğü kisve-i medeniyeyi labis olmamak [medeni kisveyi giymemek] dinen, aklen, siyaseten mesuliyet-i azimelyi müstelzim [büyük mesuliyeti gerektirir], ibreten li's-sairin mu'atebe ve mücazaty daidir [başkaları için ibret olacak cezaları davet eder]

Müslümanlık, Türklük iddiasında bulunan her fert yaşamak ister, Allah'a, Peygamber'e karşı vazife-i ubudiyetini [kulluk vazifesini] yapmak isterse, hükümet-i hazıramızın [bugünkü hükümetimizin] emirlerini ifade zerre kadar eser-i te'allül [bahane] göstermemeli, can ü yürekten itaat ve riayet etmeli. Onun bu itaat ve riayeti nezd-i Halik'da [Allah katında] bir cihad-ı mukaddes ve nezd-i mahlûkta [insanlar katında] bais-i şeref ve haysiyettir³⁵.

Siyasi konularla alakalı yahut siyasetle ilgili bu hutbelerde dikkat çeken en önemli husus, ana mesajın ve esas konunun yanı sıra hükümete devlete itaat ve riayetin İslamiyet'in bir kaidesi olarak sunulmasıdır. Daha açık bir ifadeyle siyasal muhalefet dinen hoş görülmemiştir. Bu açıkça pragmatik bir yaklaşım ve hutbelerin yine pragmatik olarak kullanılmasıdır. Ancak hutbelerin pragmatik kullanımı şüphesiz yeni bir olgu değildir. Daha önceleri de egemenler halka verecekleri siyasal içerikli mesajlarda hutbeleri kullanmışlardır. Cumhuriyetin kuruluşunun ilk yıllarında da buna ihtiyaç duyulduca başvurulduğunu görmek mümkündür.

4.b. İktisadi Meseleler

Cumhuriyetin ilk yıllarında temel problemlerden biri şüphesiz toplumun ve devletin içinde bulunduğu iktisadi şartların iptidailiğidir. İktisadi sahada kalkınma ve bağımsızlık daha Milli Mücadele devam ederken bir hedef olarak ihdas edilmiş ve Cumhuriyetin ilanının ardından da yeni devletin en önemli meselelerinden biri olmuştur. Hal böyle iken o günün pek çok güncel meselesi gibi iktisadi meseleler de hutbelere konu edilmiştir. Üstelik hutbelerin toplamına bakıldığında oldukça kayda değer bir yer işgal etmiştir. Nitekim

35 Fuad Arun, Muallim Refik Kırış-Hayati ve Eserleri: 1868-1945, Başnur Matbaası, 1968, s.150-153'den aktaran Kara, a.g.e., ss.122-124

hutbeler hazırlanırken kabul edilen esas, hutbe kitaplarında da sıklıkla vurgu yapılan İslam'ın sadece ahiret ile ilgili bir din olmadığı, dünya işlerini boşlamayı hoş görmediği ve dünyada çalışmayı da dini bir vazife olarak himaye ettiği anlayışdır³⁶. Bu anlayışın çizdiği çerçeve içerisinde de ticaret, ziraat ve zanaat temalı pek çok hutbe düzenlenmiştir.

Ticaret başlığı, hazırlanan hutbeler arasında sayıca en önemli yeri tutan başlıklardan biridir. Dünyada ticaret kadar bereketli, hayırlı kazanç olmadığı belirtilirken ticaret, milletleri yükselten, ileri götüren şeylerin en mühimi olarak tanımlanmaktadır. Öyle ki dünyada ticarete ileri giden milletlerin yükseldiği, şehirlerinin, köylerinin mamur olduğu, ahalisinin fakirlikten kurtulduğu örneklerle vurgulanmıştır. Ancak ticaretin bir milletin refahına katkı sağlaması için belli kurallar ve usuller dâhilinde yapılması gerekmektedir. Bu kurallar ve usuller ise şunlardır:

*Doğru ve emniyetli olmak, sözünde durmak, kimseyi aldatmayarak, mecbur etmeyerek, insaf ile kazanmak, hile yapmamak, yalan söylememek, sabah erkenden işe başlayarak gücü yettiği kadar adam akıllı çalışmak, cesur olmak, korkak ve evhamlı olmamak, zamanın, muhitin ihtiyaçlarını iyi anlamak, zamana göre ticaret usullerini bellemek ve ona göre yürümek*³⁷.

Hutbede cemaate salık verilen bu ifadelerden bir kısmının dini sahadaki bir metnin içerisinde yer alması son derece olağan görülmektedir. Öte yandan cesur olmak, korkak ve evhamlı olmamak, zamanın ihtiyaçlarını dikkate almak gibi ifadeler, dini olmaktan ziyade toplumun mevcut durumu ile alakalı sosyoekonomik ihtiyaçlardan kaynaklanmaktadır. Nitekim cumhuriyetin en önemli meselelerinden biri de milli bir burjuvazinin bulunmamasıdır. Ticaret erbabı yaratmak milli ekonomi ve yeni kurulan Cumhuriyet için son derece önemlidir.

Hutbelerde ele alınan bir diğer nokta da yine aynı minvalde yerli üretim ile ilgilidir. Dünyada var olmanın yollarında biri olarak bir san'at sahibi olma gerekliliğinin vurgulandığı hutbede san'at ve hüner sahibi olmadan ne fertlerin ne de cemiyetlerin varlıklarını muhafaza edemeyeceği belirtilmektedir. Efradı hüner sahibi milletlerin ise kimseye minnet etmeyeceği dile getirildikten sonra Osmanlı'dan cumhuriyete devreden sanayi ve üretim ile ilgili şunlar ifade edilmektedir:

Vaktiyle bizde de zamanına göre bir takım kıymetli hünerler vardı. kendimize lazım olan şeyleri kendimiz yapardık. Yazık ki son asırlarda elimizdeki hünerleri kaybetmiş ve böylelikle iğneden ipliğe kadar her şeyimizi başka milletlerden almaya başlamışız. El yapıyor, biz de onlardan yüksek fiyatlarla alıyorduk. Bizden yünü alırlar, pamuğu alırlar, tiftiği alırlar, sonra hünerleri sayesinde bin kat pahalıya yine bize satarlardı. Bu bir millet için ne acı bir şeydi. Fakat Allaha şükürler olsun, şu on sene içinde biz de derlenip, toplandık, birçok fabrikalar kurduk. Bugün memleketimizin muhtelif yerlerinde şeker fabrikalarımız, kumaş ve her türlü ihtiyacımızı karşılayacak birçok fabrikalarımız vardır. Aziz milletimizin yüksek zekası, asil dehası işlemeye

36 Akseki, a.g.e., C.1, s.153.

37 A.g.e., s.348.

başlayınca acaba neler yapmaz! İşte numunesi görülüyor. Bakınız hüner, marifet gibi devlet, saadet var mı? Kömürü elmas, toprağı altın yapar.

İyi biliniz ki dünyada san'atsız bir millet güç yaşar. "İl yapsın ben kullanayım demekle insan yaşayabilir mi? Elbiseni başkaları dokusun, kullandığın silahu başkaları yapıp satsın, sonra da ben yaşayacağım de! Böylelikle insanı yaşatmazlar"³⁸.

Hutbelerde yer verilen bir başka iktisadi konu da tarımdır. Tarım sahasında özellikle yeni usuller karşısında kayıtsız kalınmaması üzerinde durulmakta ve bu usullere geçişle ilgili öğütlerde bulunmaktadır. Yeni usullere geçiş, üretimin artırılması, yine dünya milletleri arasında var olmak ile ilişkilendirilerek şunlar tavsiye edilmektedir:

Bugünkü ziraat neyi istiyorsa onu kullanmalı, zamanında tarlaya iyi bakmalı, tarlanın istediğini vermeli. Sonra orak ve harman makineleri ve sair makineler gibi neler çıkmışsa onları da almalıdır. Dedemizden, babamızdan böyle gördük, böyle gideceğiz, diye inat etmemelidir. Böyle diyenler dünyada rahat yaşayamazlar...Alem makinelerle ekip biçerken, binlerce adamın günlerce çalışarak yapabilecekleri bir işi makinelerle birkaç saatte yaparken, biz hala eski bildiğimizden ayrılmazsak vay halimize...Bu hareketimiz ne dine hizmettir, ne dünyaya. Böyle yürümekte inat edersek, ne varlığımızı, ne istiklalimizi koruyamayız. Bugün milletler nasıl çalışıyorsa biz de öyle yapmalıyız... Dinimiz terakkiyi, tekamülü emrediyor. Terakki ve tekamül ise en iyi, en yeni ve en faydalı şeyleri kabul etmekle olur"³⁹.

İktisadi konular başlığı altında ticaret, san'at ve tarım ile ilgili hutbeler yer almakla birlikte başat konuma sahip tema tasarruftur. Tasarruf ile ilgili olarak gerek hutbe kitabı dahilinde gerekse haricinde pek çok hutbe hazırlanmıştır. Bu hutbelerde çalışıp para kazanmanın, mal ve mülk sahibi olmanın her Müslüman için dini, milli ve içtimai bir vazife olduğu belirtilirken en az bunlar kadar önemli bir diğer vazifenin de biriktirmek ve tasarruf etmek olduğu vurgulanmaktadır. Tasarruf gibi bireysel bir eylemin içtimai ve milli bir meseleye dönüşümü ise şu şekilde verilmektedir:

Bir insan kazandığının bir kısmını tasarruf etmekle sade şahsına ve ailesine hizmet etmiş değildir. Milletinin yükselmesine de yardım etmiş demektir. Çünkü bir milletin zengin olmasında o milleti teşkil eden fertlerin şahsi tasarruflarının çok tesiri vardır. Millet efradı, kazandıklarının bir kısmını irker ve tasarrufederse o milletin serveti çoğalır. İtibarı yükselir, kuvvet ve kudreti, başka milletler arasında şeref ve itibarı artar. Böylelikle millet de efrat da refah ve saadete kavuşup yaşayışı ve geçinmesi iyileşir. Eğer her fert kazandığı paranın bir kısmını tutmaz, bugün kazandığını bugün sarfederse, israf safahata dalarsa o millet fakirlikten kurtulamaz. Kendini toplayıp da yükselemez, başka milletlerle yarış edemez. Hayat savaşında da muvaffak olamaz. Haklarını koruyamaz. Böyle olan bir millet başka milletler tarafından yutulmaya daima mahkûmdur"⁴⁰.

38 A.g.e., ss.342-343.

39 A.g.e., ss.354-355.

40 A.g.e., ss.204-205.

Tasarruf meselesinin sıklıkla görüldüğü yerlerden biri de Yerli Malı Haftası münasebetiyle düzenlenen hutbelerdir. Yerli Malı Haftaları, Diyanet tarafından atlanmamış hatta bu konuya ayrı bir önem verilmiştir. 20 Şubat 1939'da Diyanet İşleri Reisliği tarafından müftülüklerle gönderilen tamimde hutbelerin Yerli Malı Haftası ve tasarruf konularına hasredilmesi istenmiştir:

18 Birinci Kanunda başlayacak olan "Onuncu Tasarruf ve Yerli Malı Haftası" münasebetiyle geçen senelerde olduğu gibi bu yıl dahi mezkûr hafta zarfında tasarruf hakkında yazılmış olan hutbelerin okunması ve vaizlerin da aynı esaslar üzerinde vaz ve nasihat etmeleri bu suretle hutbe ve mevzuların behmehal atideki mevzular etrafında yapılması lüzumunun hatip ve vaizlere tebliği ehemmiyetle tavsiye olunur,

A. Yerli malı kullanmanın bir milli borç olduğu ve bunun yurt ve ulus için faydaları

B. Para biriktirmenin fertçe ve ulusça ehemmiyeti, biriktirilen paraların bankalarımıza yatırılması, bankalarımızda 1938 senesinde 100 milyonu bulan tasarruf hesaplarının kısa bir zamanda 500 milyonu bulmasının ulusal bir hedefolarak anlatılması

C. Tasarruf ve Yerli Malı Haftası aynı zamanda üzüm, incir, fındık, fıstık, Malatya kaysısı, portakal, elma haftası olduğundan bu hafta her yerde ve her evde bu yemişlerimizin yenmesi lüzum ve faydalarının anlatılması⁴¹.

Tamimden zaten daha önceki Yerli Malı Haftalarında da benzer uygulamanın yapıldığını anlamak mümkündür. Nitekim 1941 tarihli başka bir tamimde de benzer ifadeleri ve amacın hayata geçirilmeye çalışıldığını görmek mümkündür:

12 birinci Kanun 1941'de 12 inci tasarruf ve yerli mallar haftası başlıyor. Bu hafta devam edecek ola bu milli günler içinde iki Cumamız bulunuyor ki bu iki günde dini ve milli günümüz birleşmiş oluyor. Binaenaleyh bu iki Cuma hutbelerinde Hatiplerimizin yegane hitabet mevzular: Tasarrufun ne demek olduğunu ve bu iktisat ve tasarruf devrinde azdan birike brike nasıl muazzam mali bir kudret vücut bulduğunu, yerli mallarımızın ve bilhassa üzüm, incir gibi yemişlerimizin sürümü milli bir borç bulunduğunu halka öğretmek olmalıdır. Az olsun, çok olsun tasarruf edilecek Bankalarımızda biriktirecek paralarımızın en kısa zamanda 500 milyonu bulmasının ulusal bir gaye olması lüzumu halka anlatılmalıdır.

Bu çok mühim olan mevzuunun layığıyla anlaşılabilmesi için "yeni hutbelerimiz" in birinci kısmındaki 30,31,32 inci hutbelerden intihap edilip okunması hatiplere bilhassa tavsiye edilmelidir. Vaizlerimizin üzerinde gerek "yeni hutbelerimiz" in işaret ettiğimiz mazmunlarını gerek bu yolda kendilerinin intihap edecekleri Ayetleri, hadisleri halkımıza açık bir lisan ile takrir ederek halk arasında tasarrufun tamimine ve yerli mallarımızı sürümünün teminine çalışmaları riyasetin kemali ehemmiyet ve hassasiyetle istediği bir vazifedir. Keyfiyetin vaizlerimize ve hatiplerimize tebliğle beraber bu dini ve milli vazifenin gereği gibi ifası için mümkün olduğu kadar tarafınızdan murakabe yapılması temenni olunur⁴².

41 BCA, 051.0.0.0.4.36.9.

42 BCA, 30.1.0.0.105.657.1

Sözü edilen 30. Hutbe, Buhul ve İsrafın Mazarratı; 31. Hutbe, İktisad ve Tasarrufun Ehemmiyeti; 32. Hutbe ise Buhul ile İsraf arasında İtidal ve Tasarruf başlıklarını taşımaktadır. Hutbelerde tasarrufun içtimai ve milli açıdan sağladığı yararlar, milli iktisat açısından önemi, cimrilik ile tasarruf arasındaki farklar gibi konular ele alınmaktadır.

Görüldüğü üzere hutbeler, tasarruf gibi bir konuyu sadece İslami açıdan ele almamış; konuya milli iktisadın inşasına ve inkişafına katkı sağlamaya yönelik bir anlayış ile yaklaşmıştır. Üstelik bu yaklaşım sadece teorik de değildir. Açıkça vatandaşlar, harekete geçmeye yani etken olmaya davet edilmiştir. Tasarruf gibi milli iktisadın unsurları olarak karşımıza çıkan kendi kendine yetebilmek için yerli üretim, müteşebbis bireyler, modern tarım için de benzer bir yaklaşımı benimsemiştir. Böylece hutbeler, o gün için yeni kurulan devletin iktisadi sahadaki ihtiyaçları ve vatandaşlardan beklentileri için bir yol gösterici, rehber yahut yönlendirici olma işlevini üstlenmiştir.

4.c. Sosyal Meseleler

İbadet eyleminin bir parçası olan dini bir ritüelin sosyal meseleleri ele alması son derece olağan bir durumdur. Nitekim her din, gibi İslam da sağlıklı bir toplum yapısı için emirler ve nasihatlerde bulunmaktadır. Bunu araçlarında bir olan hutbelerde de toplumsal düzeni bozan şeylerin ve eylemlerin yasaklanması ile bu düzeni daha iyi hale getirecek tavsiyeleri içermektedir. Bu çerçevede içkinin, kumarın kötülükleri, gibi İslam'ın haram kıldığı şeylerden uzak durmayı salık veren pek çok hutbe içeriğini görmek mümkündür. Ancak hutbeleri içerdiği sosyal konular İslami yasaklar ve emirlerle sınırlı değildir. Bu sahada da salt dini olmayan bazı temaların ve güncel meselelerin öne çıktığını görmek mümkündür.

Bu temaların en önemlisi şüphesiz İkinci Meşrutiyet Döneminden itibaren hayata geçirilmeye çalışılan ve "ben sen yok; biz varız" şeklinde formüle edilen tesanütçü/solidarist anlayıştır. Hutbelerde bu anlayışa yönelik pek çok ibareyi görmek, hatta salt bu konuya hasredilmiş hutbeler görmek mümkündür. Bunlarda açıkça bireyin varlığı, cemiyetin varlığına bağlanmış, aksi halde bireyin ve topluluğun varlık şansı bulunmadığı vurgulanmıştır:

Bir milletin bütün içtimai unsurları, cemiyetin varlığı, cemiyetin şeref ve namusu, cemiyetin istiklal ve itilası için birden harekete geçerse, elbirliği, fikir ve vicdan birliği ile çalışırsa o cemiyet kendi yurdunda refah ve saadet içinde şerefiyle yaşayabilir. Yoksa mahv ve inkıraz muhakkaktır⁴³.

Bireyler arasında dayanışma ve tesanütün vurgulandığı bir başka örnekte ise şu ifadelere yer verilmektedir:

43 Akseki, a.g.e., C.2, s.502.

İnsanlar yaratılışı itibariyle medenidir, bir arada yaşamak ve birbirleriyle yardımlaşmak fitratında yaratılmışlardır. Her ne suretle olursa olsun, yardıma ve gözetilmeye muhtaç olanlara yardım etmek, onları gözetmek içtimai bir zarurettir. Cemiyet hayatı yaşamak mecburiyetinde bulunan insanlar birbirleriyle yardımlaşmaz, yardıma muhtaç olanların yardımlarına koşmazlarsa cemiyetin nizamı bozulur, fertlerin saadeti kalmaz. Çünkü insanlar yalnız kendileri için yaşayamazlar⁴⁴.

Toplumsal dayanışma ve yardımlaşmanın önemi konusunda ayrı bir başlık da yardım kuruluşları ile alakalıdır. Himaye-yi Efdal, Kızılay gibi kuruluşlar, toplumsal yardımlaşmanın lokomotifleri olarak görülmektedir. Bizatihi Kızılay başlığı ile ayrı bir hutbe ihdas edilmiştir. Rakamlarla desteklenen hutbede Kızılay'ın işlevi ayrıntılı bir şekilde vatandaşa anlatılmış ve vatandaşın bu cemiyete katkı sağlaması istenmiştir:

Bilmiş olunuz ki; bugün memleketimizde birçok hayır cemiyetleri, hayır müesseseleri vardır. Bunların en mühimlerinden biri de Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyetidir. Bu cemiyetin memleketimize yapmış olduğu yardımlar sayılamayacak kadar çoktur... Savaşta yaralı askerlerimizin yaralarını saran, barışta: yangın, su basması, yer sarsıntısı, kuraklık, bulaşık hastalıklar gibi insanların başlarına gelmekte olan felaketlerde yardıma koşan hep o muhterem Kızılay Cemiyetidir. Yurttaşlarımızın ve bütün dünya uluslarının sevgisini kazanmış olan bu temiz cemiyet, sadece Cumhuriyetimizin kurulduğu 29 Teşrinivevel 1923'ten 30 Nisan 936 gününe kadar yukarıda saydığım işler yolunda 3 milyon 851 bin 641 lira harcamıştır.

Müslüman Kardeş! On iki, on üç yıl içinde sarfedilen bu mühim yekûn nereden gelmiştir bilir misiniz? İşte bütün bu yardımlar, göz bebeğimiz olan Cumhuriyet hükümetimizin bu kıymetli cemiyete vermiş olduğu bir takım gelir kaynaklarından; cemiyete aza yazılanların herhangi bir suretle yardımda bulunanların verdikleri ve bir de hususi idarelerle belediyelerin bütçelerinden ayırdıkları paralardandır. Cemiyet yaptığı yardımları bunlarla yapmıştır.

Her felaketli günlerimizde karşımızda daima Kızılay Cemiyetini görürüz. Öyle ise memleketimizin ve hepimizin kara gün dostu olan bu cemiyete kudretinizin yettiği kadar yardım ediniz. Bugün yapacağımız yardımın, ona vereceğiniz bir kuruşun yarın, hem kat kat fazlasıyla yine size ve hemşerilerinize geleceğine inanın. Hayrın ve sadakanın en yükseği işte bundadır. Kızılay cemiyetine Allah rızası için para vermek kadar şümüllü bir hayır pek azdır. Ey müminler Hilal-i Ahmere Yardıma koşunuz!⁴⁵

1941'de yaşanan bir hadise vasıtasıyla bu çağrının karşılık bulduğu görülebilir. Bu tarihte yaşanan bir depremin ardından depremin yaralarının sarılmasında ve Kızılay'a yardım hususunda hatipler ve vaizler önemli çaba göstermiş ve bu çabalarının neticesinde de önemli miktarda yardım toplanmıştır. Öyle ki 13 Eylül 1941 tarihli Diyanet İşleri Reisi imzalı tamimde Kızılay Cemiyetine yapılan yardımlar nedeniyle yaşanan memnuniyet ve

44 A.g.e., s.492.

45 A.g.e., ss.494-495.

bunun mimarı olarak görülen müftü ve vaizlerden bahsedilmekte; hatta isim isim teşekkür edilmektedir⁴⁶.

İslam'ın emri olan ve ümmet anlayışı açısından kardeşlerin yardımlaşmasının ötesinde hutbelerde ele alınan dayanışma meselesi, cemiyet ve ulus mantığına uygun gözükmektedir. Bu açıdan da toplumun yardımlaşmasını seküler açıdan ele aldığı ve toplumun şekillenmesine katkı sağladığı görülmektedir.

4.d. Sıhhi Meseleler

Hutbelerin hazırlandığı dönemin sorunlarıyla ilgilendiğinin en önemli göstergelerinden biri de sıhhi konularda hazırlanan hutbelerdir. Cumhuriyetin ilk yıllarında Anadolu insanının en önemli problemlerinden biri şüphesiz salgın hastalıklar ve taşradaki sıhhi şartlardır. Hazırlanan hutbelerin kayda değer bir kısmı da bu konuya hasredilmiştir.

Sıhhat ile ilgili hutbelerde öncelikle ruh sağlığı ve manevi açıdan olduğu kadar vücut sağlığı ve fiziksel olarak da sağlam olmanın önemi vurgulanmıştır. İnsan hayatının, en büyük zenginlik olduğu, diğer bütün zenginliklerin bundan sonra geldiği; bu zenginliği muhafaza etmemenin yani insanın sıhhatini korumamasının büyük bir günah olduğu belirtilmiştir⁴⁷.

Daha sonra ise hastalıkların nasıl oluştuğu hakkında bilgi verilmiştir. Burada yapılan mikrop betimlemesi ilginçtir. Mikroplar, hayatı tehdit eden, gözle görülemeyen düşman orduları olarak betimlenmiş, mikroplar ve yol açtığı hastalıklar hakkında şu ifadeler kullanılmıştır:

Allah Teâla nasıl büyük hayvanlar yaratmış ise, gözle görülmeyecek kadar küçük hayvanlar da yaratmıştır. İşte sarî ve bulaşık hastalıkların sebebi de mikrop denilen ve göz ile görülmeyen bu hayvancıklardır... Hekimlerin mikrop dedikleri bunlardır... İşte kolera, verem, çiçek, kızamık, kızıl, kuşpalazı gibi birçok bulaşıcı hastalıklar hep gözle görülemeyen bu zararlı kurtlarla gelmekte ve birinden öbürüne geçmektedir. Bunlar herhangi bir vasıta ile vücuda girer ve bedeni müsait bulursa hemen faaliyete geçerler ve tahribata başlarlar⁴⁸.

Acaba mikroplar insana hangi vasıtalarla geçer? Asıl işin mühim yeri burasıdır. Dikkat ediniz, onu anlatacağım. Bulaşık hastalıklara mahsus olan mikropların başkalarına geçmesinde amil olan vasıtalar şunlardır: Hava, tozlar, sular, gıdalar, hastalar, hastadan akan şeyler, sinek gibi bazı haşerat⁴⁹.

Yapılan tanımın ve verilen bilginin tamamen ilmi olduğu söylenemez. Ancak burada önemli olan hutbenin muhatapları tarafından ilgi çekici

46 BCA, 30.1.0.0.105.657.1

47 Akseki, a.g.e., C.1, s.67.

48 Akseki, a.g.e., C.2, ss.404-405.

49 A.g.e., ss.405-409.

bulunması ve akılda kalıcı olmasıdır. Sözü geçen hastalıkların, Anadolu'yu pençesinde kıvrandıran mefhumlar olduğu düşünüldüğünde bunlarla mücadelede böyle bir yola başvurulması, mücadelenin etkisini artırmak açısından önemlidir. Nitekim başta verem olmak üzere her hastalıkla ilgili ayrı bir hutbe düzenlenmiştir. Verem ile birlikte, Kızamık, Kızıl, Kuşpalazı(Difteri), Çiçek, Boğmaca, Tifo (Karahumma), Sıtma ve Trahom gibi hastalıklarla ilgili münferit hutbeler hazırlanmıştır. Hutbelerde bu hastalıkların belirtileri, nasıl ortaya çıktığı, bunlardan korunma yolları, hastalık görüldüğü takdirde tedavisinin nasıl gerçekleşeceği, hastalığın yayılmasına karşı alınması gereken önlemlere teferruatlı şekilde yer verilmiştir. Hastalıkların yanı sıra Bataklik, Sivrisinek ve Karasinek konulu hutbelerle de söz konusu hastalıkların yayılmasında en önemli rolü oynayan etkenlere karşı nasıl mücadele verilmesi gerektiği anlatılmıştır⁵⁰.

Hastalıklarla mücadele sırasında ise dönemin atmosferine uygun olarak Allah'a tevekkülün yanı sıra mutlaka ilmi tedavi yönetmelerine başvurulması gerekliliği vurgulanmıştır⁵¹. Bu vurgunun sıklıkla yapılması ise mücadele edilen şeyin sadece hastalıklardan ibaret olmadığı izlenimini uyandırmaktadır.

4.e. Yurt Savunması ve Askerlik

Cumhuriyetin ilk yıllarında hazırlanan hutbelerde en önemli yekûnu, vatan sevgisi, savunması ve buna bağlı olarak askerlik ile ilgili konular oluşturmaktadır. Gerek hutbe kitapları dâhilinde gerekse haricindeki pek çok hutbe, bu temaları işlemiştir.

Bu hutbelerde öncelikle dikkat çeken şey, oldukça güçlü bir vatanseverlik anlayışının verilmesidir. "Vatan Sevgisi, Vatan Aşkı" başlıklı hutbede her insanın, her vatandaşın en birinci vazifesinin vatanını sevmek ve icabında ona canını feda etmek olduğu ve bu hissin doğuştan gelen fitri bir his olduğu belirtilmiştir. Bu hissi taşımayanlar ise mensup oldukları büyük ırka leke getiren birer evlat olarak tanımlanmıştır. Nitekim ana ve evlat benzetmesi, vatan konulu hutbelerde sıkça başvurulan bir yoldur. Hutbelerde vatandaşlar birer evlat olarak, vatan ise karşılıksız sevilmesi gereken bir ana olarak sembolize edilmiştir:

Vatan bizim anamızdır, onu hakiki bir ana gibi hatta ondan daha ziyade sevmeliyiz... Biz anamızı güzel, akıllı, zarif, bize karşı şefik ve yahud herhangi bir mezihyetle mütehalli olduğu için mi severiz? Hayır! Belki onu sevmek için şu veya bu mezihyette olması lazım değil, onun sadece anamız olması kâfidir, biz onu hiçbir kimse ile mukayese edemeyiz. İşte vatan da böyledir. Evet, vatan öyle bir anadır ki: Bunun hakiki evlatları, bunu hiçbir şey ile aynı terazide ölçmeye cüret bile edemezler. Vatan, aşk ve muhabbete, tebcil ve takdise, merbutiyet ve ihtisasa, hatta evladının fedayı hayatına bile

50 A.g.e., ss.394-450.

51 A.g.e., s.415.

*müstahak olan bir anadır. Bunun içindir ki insan iyi bir evlat ise, iyi bir vatanperverdir. Hiçbir his ve vazife, vatanseverlik kadar kıymet ve itibarı haiz değildir.*⁵²

Hutbelerde iyi bir evlat, yani bir vatansever olmanın yolu ise vatana katıksız, sorgusuz, sualsiz bir sevgi ve teslimiyet ile bağlanmak ve gerektiğinde vatan için her şeyden vazgeçmek olarak gösterilmektedir. Üstelik bu kanıtlanması, gösterilmesi gereken bir şey/durum olarak ele alınmaktadır:

*Vatanseverliğimizi ispat etmek için onun her şeyini sevmemiz, bütün işlerimizde bu sevgimizi göstermemiz lazımdır. Binaenaleyh memleket için çalışmayan, üzerine aldığı vazifelerini iyi yapmayanlar, çocuklarının talim ve terbiyesini ihmal edenler, memlekette çıkan, memlekette yetişen şeyleri başkalarından üstün tutmayanlar tam bir vatanperver değildir. Vatan bir küldür, onu sevmek demek, onun her şeyini sevmek demektir.*⁵³

*Vatanın hakiki menfaatleri, namusu millinin müdafaası mevzubahis olduğu zaman her şeyimizi, hususi menfaatlerimizi, ailemizi, dost ve sevdiklerimizi hemen feda etmeliyiz. İşte o zaman aziz memleketimize, mukaddes vatanımıza karşı mükellef olduğumuz vazife her şeye galebe eder ve hepsini vicdan ve müfekkirelerden siler çıkarır. Çünkü vatan uğruna ölüm şerefli bir akıbetir.*⁵⁴

Vatan için vazgeçilmesi gereken şeyler arasına “hayat” da dâhil edilmiştir. Yani gerektiğinde vatan için hayatını ortaya koymak, canını vermek, iyi bir evlat olmanın şartları arasındadır. Nitekim hutbelerde pek çok kez şehitlik konusu ele alınmıştır. Sadece bu konu ile ilgili hutbeler olduğu gibi pek çok hutbede de şehitlik kavramına yer verilmiştir. Bu kavram ya da başka bir ifadeyle makam, hutbeler tarafından övülmüş ve teşvik edilmiştir. “Şehitlik Mertebesinin Yüksekliği” başlıklı hutbede şehitlik kavramı şu şekilde açıklanmıştır: *Allah rızası için, memleketi ve milleti muhafaza için hükümetin çağırdığı vazifeye giden, amirinin gösterdiği vazife başında can veren bir asker Şehittir. İster düşman ile çarpışırken can versin, ister nöbet beklerken, ister talim ederken, ister mekare başında, ister hastanede iken; herhangi bir vazife başında can verirse versin, o asker şehittir. Mademki fisebilullah, vazifesini yaparak Allah rızasını kazanmak niyetiyle askere gitmiştir, o asker nerede ölürse ölsün şehittir. Şehit mertebesi o kadar yüksektir ki dinimiz onlara ölmüş nazarıyla bakmaz.*⁵⁵

Şehitlik ve askerlik doğal olarak birbirinden ayrılmayan iki kavram olarak ilişkilendirilmiştir. Öyle ki şehitlik, askerliğe teşvik edici bir unsur olarak kullanılmıştır. “Askerlik En Şerefli Bir Vazifedir”, “Düşmanla Savaşmanın ve Şehitliğin Fazileti” gibi başlıklara sahip pek çok hutbe benzer temaları işlemiştir. Benzer temaya sahip ama diğerlerinden ayrılan bir hutbe de “Cihat ve Düşmanla savaşmak” başlığını taşımaktadır. Bu hutbeyi farklı kılan şey ise hutbenin altına

52 A.g.e., ss.195-197.

53 A.g.e., s.197.

54 A.g.e., s.198.

55 A.g.e., s.214.

düşülen “Bu hutbe icap ettiği zaman okunur” notu ve uyarısıdır. Nitekim bu hutbe açıkça bir cihat çağrısıdır ve hutbenin dili ve anlatımından olası savaş zamanları için yazıldığı rahatlıkla anlaşılmaktadır. Öyle ki “bugün cephedeki kahraman askerlerimiz kazanıyorlar; Bugün çok sevgili memleketimizi korumak, Müslümanlığı yaşatmak için cepheye vücutlarını düşman süngülerine siper eden kahramanlar” gibi ifadelerle rastlanmaktadır. Cihat kavramından bahsederek başlayan hutbede öncelikle şehitlik ve gazilik makamlarının değerinden bahsedilmektedir. Ardından ise cephe gerisindekilere düşen vazifeler anlatılmaktadır. Bu vazifelerden birincisi ise yaşamını vatanı için feda edenlerden geriye kalanlara yardım etmek, onların ailelerini düşünmek olarak belirtilmiştir⁵⁶.

Vatan için her şeyden vazgeçmeyi, gaziliği ve şehitliği yer yer hamasi bir söylem ile yücelterek işlemesine karşın hutbelerin vatan savunması için tek önerisi moral ve manevi sahada olmamıştır. Manevi unsurların yanı sıra maddi açıdan güçlü ve hazır olmak hutbelerde işlenen bir diğer unsurdur. Özellikle mütekabiliyet esas alınarak düşmanın elinde olan silahla donanma fikri ön plana çıkarılmıştır:

Dinimizi, memleketimizi, istiklalimizi, şeref ve namusumuzu koruyabilmek için her zaman kuvvetli bulunmaya mecburuz. Gücümüz yettiği kadar son derece çalışmak vazifemizdir. Düşmanın ne çeşit kuvveti varsa; zamanın muharebeleri neyi icap ettiriyorsa onları hazırlamak, bunu için her fedakârlığı göze almak üzerimize farzdır. Bize yakın ve uzak milletler neye ehemmiyet veriyorlarsa, biz de onlara ehemmiyet vereceğiz. Memleketi düşman hücumundan korumak için nasıl hazırlanıyorsa biz de öylece hazırlanacağız. Topa topla, tayyareye tayyare ile karşı duracağız. Kitabımız, peygamberimiz böyle emrediyor. Zaman göre düşmanı yenebilecek mülkü düşman hücumundan koruyacak kuvvet hazırlayın diyor⁵⁷.

Bu kuvvetin hazırlanması hususunda öne çıkan konu ise Tayyare Cemiyetidir. Cemiyetin kuruluşunun hemen akabinde, Nisan 1926’da Müftülüklere gönderilen bir tamim ile Müslümanların zekât, sadaka ve kurban derilerini Tayyare Cemiyetine vermelerinin caiz olduğu yönünde vaazlar verilmesi istenmiştir⁵⁸.

Tayyare Cemiyetinin desteklenmesi yönündeki bu tavır, 1927 ve 1936’da basılan hutbe kitaplarında da kendini göstermiş ve “Tayyarenin Ehemmiyeti” başlıklı hutbelere yer verilmiştir. Söz konusu hutbelerde diğer silahlar karşısında uçağın önemi ve üstünlüğünden bahsedildikten sonra vatandaşların yine cemiyete destekleri istenmiştir:

Bugün her millet geceyi gündüze katmış tayyare yapmaya çalışıyor. Bu uğurda hadsiz, hesapsız fedakârlıklara katlanıyor. Pekâlâ! Buna karşı biz bigâne kalabilir miyiz?

56 Akseki, a.g.e., C.1, ss.96-98.

57 Akseki, a.g.e., C.2, s.227.

58 BCA, 051.0.0.0.3.19.4.

Asla! Başkaları bu işe ne derece ehemmiyet veriyorsa biz de o nispette ehemmiyet vereceğiz. Başka suretle yaşayamayız, istesek de yaşatmazlar. Bundan ötürüdür ki: Bizim hükümetimiz de bu tayyare işine ehemmiyet veriyor. Bunun ilerlemesi için ne yapmak lazımsa düşünüyor ve yapıyor. Lakin tayyare işi çok paraya, çok emeğe muhtaçtır. Binaenaleyh, bu işe karşı millet de yabancı kalamaz. O da haline göre yardımda bulunacak ve hükümetin işini kolaylaştıracaktır. Bu işte biraz gevşek davranmak, haklarımızın, şeref ve haysiyetimizin çiğnenmesine razı olmak demektir. Binaenaleyh, bu işe elbirliği ile ehemmiyet vereceğiz. Hepimiz halimize göre tayyareye, tayyareciliğe yardım edeceğiz. Paramızı, pulumuzu bu uğurda esirgemeyeceğiz⁵⁹.

İkinci Dünya Savaşına denk gelen 1941 tarihinde ise Tayyare Cemiyetine, değişen ismi ile Türk Hava Kurumuna yardım edilmesine yönelik faaliyetlerin sıklaştığını görmek mümkündür. “Tayyare Hakkında Müftülere Tamim” başlıklı tamim ve yine “Tayyarenin Ehemmiyeti” başlıklı ek hutbe ile söz konusu cemiyete yardımların ve aza kayıtlarının artırılması hedeflenmiştir. Bu tamim ve hutbede yine İslami açıdan düşmana karşı koymanın farz olduğu belirtilmiş ve modern savaşın olmazsa olmazı olarak nitelenen uçak sahibi olmanın öneminden bahsedilmiştir⁶⁰.

Vatan sevgisi ve savunması meselesi, İslami açıdan teşvik edici argümanların kullanılması ile birlikte yine o günün şartları ve ihtiyaçları gözetilerek ele alınmıştır. Yani sadece şehitlik ve gaziliğin cazibesi ile değil; aynı zamanda güçlü milletler içerisinde yer alma güdüsü ile hareket edilmesi istenmiştir. Bu noktada da vatandaşın sadece edilgen değil güçlü olmak için verilen mücadelede bizzat etkin olması hedeflenmiş ve istenmiştir.

59 Akseki, a.g.e., C.1, ss.37-39.

60 BCA, 30.1.0.0.105.657.1

Sonuç

Cumhuriyetin ilanından 1940'lı yılların başına kadar önce Dâhiliye Vekâleti daha sonra ise Diyanet İşleri Reisliği eliyle yaklaşık iki yüz civarında hutbe tertip edilmiştir. Bu hutbelerin her şeyden önce anlaşılır olmasına dikkat edilmiştir. Daha önceki uygulamaların aksine toplumun hutbelerden faydalanabilmesi için Türkçe olmasına ve sade bir üslup kullanılmasına dikkat edilmiştir. Böylece Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren tartışılmaya başlanan hutbelerin Türkçeleştirilmesi meselesi hayata geçirilmiştir. Ancak bu gerçekleştirilirken dikkat edilen en önemli hususlardan biri de hutbelerin tek elden kontrolünün sağlanmasıdır. Pek çok saha ve uygulamada görülebileceği gibi Devlet, hutbeleri de Diyanet İşleri Reisliği vasıtasıyla kendi kontrolü ve inhisarına almıştır. Böylece hutbelerin kötü niyetli yahut rejim aleyhine olası kullanımının da önüne geçmiştir. Nitekim Devlet, hutbeler gibi dini bir meselenin hassasiyetinin ve minberin toplum üzerindeki gücünün farkındadır.

Söz konusu dönemdeki hutbelerle ilgili olarak dikkat çeken bir diğer önemli husus ise, hutbelerin bir kısmında dini konulara yer verilirken daha önemli bir kısmının dini olmayan meseleleri ele almasıdır. Yani hutbeler dini bir sahayla sınırlandırılmamıştır. Bilakis dini bir enstrüman ile seküler konular işlenmiştir. Devlet, dinin toplum üzerindeki gücünden faydalanarak istediği mesajları verme şansı elde etmiştir. Nitekim tahmin edilebileceği üzere bu mesajlar, Cumhuriyetin temel felsefesini ve kuruluş ilkelerini yansıtmaktadır. Bu pragmatik bir tavır olarak görülebilir. Ancak gözden kaçan ve belki de çok daha önemli bir nokta, hutbelerin 1920'li ve 1930'lu yılların Türkiye'sinin, Türk insanının problemleri ile yakından ilgilenmesidir. Yani mesele sadece hutbeler vasıtası ile Cumhuriyet Rejimine geçişi kolaylaştırmak ile mahdut kalmamış, bir Anadolu köyündeki hastalık, bir Anadolu kasabasındaki tüccarın yaşadığı sorunlar hutbelere konu edilmiştir. Bu açıdan bakıldığında da hutbeler, her yaşta insana hitap eden temel bir hayat yahut vatandaşlık bilgisi dersi işlevini üstlenmiştir. Bu işleviyle de sonuçlarının tespiti güç olmakla birlikte devletin vatandaşına ulaşmasını mümkün kılan en önemli araçlardan biri olmuştur.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 051.0.0.0.3.19.4.

BCA, 051.0.0.0.4.36.9.

BCA, 30.1.0.0.105.657.1

BCA, 30.10.0.0.7.41.31.

BCA, 30.18.1.1.9.15.13

BCA, 51.0.0.0.14.119.23

BCA, 51.0.0.0.2.13.5

BCA, 51.0.0.0.2.18.8

BCA, 51.0.0.0.2.6.1

BCA, 51.0.0.0.2.6.28

BCA, 51.0.0.0.3.17.13

BCA, 51.0.0.0.3.17.16

BCA, 51.0.0.0.4.31.8

BCA,51.0.0.0.2.1.30

BCA,51.0.0.0.2.4.7

BCA,51.0.0.0.5.43.9

II. Resmi Yayınlar

Düstur, Birinci Tertip, Cilt 4, s.4.

TBMM Zabıt Ceridesi (1926), Devre 2, Cilt 25.

TBMM Zabıt Ceridesi (1922), Devre 1, Cilt 18.

TBMM Zabıt Ceridesi (1925), Devre 2, Cilt 14.

III. Kitaplar

AKSEKİ, Ahmet Hamdi (1928), *Türkçe Hutbe*, 2. Baskı, Evkaf Matbaası.

AKSEKİ, Ahmet Hamdi (1936a), *Yeni Hutbelerim*, C:1.

AKSEKİ, Ahmet Hamdi (1936a), *Yeni Hutbelerim*, C:2.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (2006), C:II, AAM Yayınları.

JASCHKE, Gotthard (1972), *Yeni Türkiye'de İslamlık*, Bilgi Yayınevi.

KARA, İsmail (2016), *Cumhuriyet Türkiye'nde Bir Mesele Olarak İslam*, C.1, Dergâh Yayınları.

IV. Makaleler

BAKIR, Mustafa (1998), "Hutbe", *İslam Ansiklopedisi*, C.18, TDV Yayınları.

DOĞAN, Recai (1999) "Cumhuriyet Öncesi Dönemde Yaygın Din Eğitimi Açısından Hutbeler", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 39 Sayı:1.

YAZICI, Nesimi (1996) "Osmanlı Son döneminden Cumhuriyete Hutbelerimiz Üzerine Bazı Düşünceler", *Türkiye 1. İslam Düşüncesi Sempozyumu Tebliği*.